

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
PEDAGOĢIJAS, PSIHOĢIJAS UN MĀKSLAS FAKULTĀTE
PSIHOĢIJAS NODAĻA

**BĒRNĪBĀ PIEDZĪVOTAS EMOCIONĀLAS UN FIZISKAS VARDARBĪBAS
SAISTĪBA AR DUSMĀM, AGRESIJU UN UZTVERTO STRESU UN ŠO SAISTĪBU
DZIMUMATŠĶIRĪBAS**

MAGISTRA DARBS

Autors: **Ginta Apsāne**

Studenta apliecības Nr.: ag11012

Darba vadītājs: doc., Dr. psych. Evija Strika

RĪGA 2018

ANOTĀCIJA

Pētījuma mērķis bija noskaidrot vai pastāv saistība starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu, un kādas ir šo saistību dzimuma atšķirības.

Pētījumā piedalījās 283 respondenti (207 sievietes, 76 vīrieši) vecumā no 20 - 50 gadiem.

Pētījumā tika izmantotas četras aptaujas - Bērnības traumas aptauja (Childhood Trauma Questionnaire, (CTQ), Fink, Bernstein, Handelsman, Foote, & Lovejoy, 1995), Agresijas aptauja (The Aggression Questionnaire, Buss & Perry, 1992), Č.Spīlbergera dusmu pašnovērtējuma anekta (The State Trait Anger Expression Inventory (STAXI 2), Spielberger, 1988) un Uztvertā stresa skala (Perceived Stress Scale, (PSS), Cohen, Kamarck, & Mermelstein, 1983).

Iegūtie rezultāti parāda, ka starp emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi un dusmām, agresiju un uztverto stresu pastāv statistiski nozīmīgas saistības, kā arī sieviešu un vīriešu izlasēs statistiski nozīmīgi atšķiras saistība starp emocionālās vardarbības pieredzi un dusmu fiziskajām un verbālajām izpausmēm, dusmām kā stāvokli un sevī paturētām dusmām, kā arī saistība starp fiziskās vardarbības pieredzi un fizisko agresiju.

Atslēgas vārdi: emocionāla vardarbība, fiziska vardarbība, dusmas, agresija, uztvertais stress

ABSTRACT

The aim of the research was to establish whether relation between childhood emotional and physical abuse experience, anger, aggression and perceived stress exist, and what are gender differences in this relation.

In the research participated 283 respondents (207 women, 76 men), aged 20-50.

Four questionnaires were used in this research - Childhood Trauma Questionnaire (CTQ) (Fink, Bernstein, Handelsman, Foote, & Lovejoy, 1995), The Aggression Questionnaire (Buss & Perry, 1992), The State Trait Anger Expression Inventory (STAXI 2) (Spielberger, 1988) and Perceived Stress Scale, (PSS) (Cohen, Kamarck, & Mermelstein, 1983).

Results obtained show, that between childhood emotional and physical abuse experience, anger, aggression and perceived stress exist statistically significant relations, as well as, in female and male samples there is statistically significant difference in relation between the experience of emotional abuse and the physical and verbal expressions of anger, anger as a state and anger holding in, as well as in relation between the experience of physical abuse and physical aggression.

Keywords: emotional abuse, physical abuse, anger, aggression, perceived stress

SATURS

Teorētiskā daļa.....	2
Emocionāla un fiziska vardarbība bērībā	3
Bērībā piedzīvotas vardarbības psiholoģiskās sekas	6
Emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzes psiholoģiskās sekas	8
Dusmas	12
Agresija.....	15
Uztvertais stress.....	17
Bērības vardarbības pieredzes saistība ar dusmām, agresiju un uztverto stresu	19
Bērības vardarbības pieredzes, dusmu, agresijas un uztvertā stresa saistību dzimuma atšķirības	22
Metode.....	24
Pētījuma dalībnieki	24
Pētījuma instrumentārijs	24
Procedūra	26
Rezultāti.....	27
Diskusija.....	40
Secinājumi	45
Izmantotās literatūras un avotu saraksts	49

TEORĒTISKĀ DAĻA

Dzīvojot mūsdienu sabiedrībā, ik dienu varam lasīt ziņas vai dzirdēt atgadījumus par vardarbības gadījumiem, ko bērns piedzīvo skolā, uz ielas un ģimenē, līdz ar to, var domāt, ka dažādas vardarbības izpausmes pret bērniem ir ļoti izplatītas, neskatoties uz dažādām, pret vardarbību vērstām sociālām kampaņām, kas domātas, lai mazinātu sabiedrības toleranci attiecībā uz vardarbību ģimenē. Lai gan agrāk vardarbībai ģimenē netika pievērsta īpaša uzmanība, jo tā nereti tika uzskatīta par bērnu audzināšanas un disciplinēšanas metodi, tomēr mūsdienu sabiedrībā tiek plaši diskutēti par vardarbības negatīvajām sekām, ko tā atstāj uz bērna psiholoģisko, fizisko veselību un attīstību kopumā, kā arī tiek arvien vairāk novērtētas, kādu ietekmi uz personas dzīves kvalitāti ilgā laika periodā atstāj vardarbības pieredze, kas gūta bērnībā. Tomēr, neskatoties uz plašo informācijas pieejamību par vardarbības sekām uz personas veselību, Latvijā vardarbība pret bērnu joprojām ir ļoti izplatīta un būtiska sabiedrības problēma, piemēram, apskatot Iekšlietu ministrijas Informācijas centra (IeMIC) pieejamo kriminālo statistiku, redzams, ka pret nepilngadīgo vērstas cietsirdības un vardarbības gadījumu skaits, kuros ierosināts kriminālprocess pēc Latvijas Krimināllikuma 174.p. "Cietsirdība un vardarbība pret nepilngadīgo" (KL, 1998), pēdējos divos gados ir: 2015.g. – 137, 2016.g. – 126 gadījumi (IeMIC, 2017). Ņemot vērā, ka šie ir tikai reģistrētie gadījumi, var pieņemt, ka vairums gadījumu netiek publiskoti un, nereti, tiek noklusēti, kas samazina iespēju sniegt no vardarbības cietušam bērnam agrīnu rehabilitāciju, kas palīdzētu mazināt iespējamās vardarbības sekas uz bērna fizisko un psiholoģisko veselību gan bērnībā, gan pieaugot. Arī dusmu un agresijas izpausmes var būt kā vienas no daudzajām sekām bērnībā piedzīvotai vardarbībai, kas izpaužas pieaugušo vecumā, un, piemēram, var veicināt pieaugušo indivīdu varmācīgu uzvedību pret citiem (Tuscic, Flander, & Mateskovic, 2013). Tikpat nozīmīgi ir arī tas, kā no vardarbības bērnībā cietusi persona ikdienā uztver stresu, kas ir būtisks faktors indivīda veselīgai funkcionēšanai (Bell & Belicki, 1998, kā minēts Hager & Runtz, 2012), turklāt, uztvertā stresa un vardarbības savstarpējā saistība ir ļoti maz pētīta, līdz ar to, ir svarīgi izvērtēt, kā vardarbības pieredze bērnībā spēj ietekmēt indivīda uztvertā stresa līmeni, pie tam, vardarbības pieredzes sekas var izpausties atšķirīgi vīriešiem un sievietēm (Ferraro & Nuriddin, 2006), līdz ar to, šī maģistra darba mērķis ir noskaidrot, vai pastāv saistība starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu, un kādas ir šo saistību dzimuma atšķirības un tiek izvirzīti pētījuma jautājumi: 1. Kāda saistība pastāv starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu? 2. Kāda saistība pastāv starp

bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu sievietēm un vīriešiem izlasēs? 3. Vai pastāv dzimuma atšķirības saistībā starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu?

EMOCIONĀLA UN FIZISKA VARDARBĪBA BĒRNĪBĀ

Pieaugušo dzīves pieredzei, kas gūta bērnībā, ir ļoti nozīmīga loma indivīda psiholoģiskās labklājības veidošanā dzīves laikā (Cox, Kotch, & Everson, 2003), pie tam vardarbība pret bērnu ir izplatīta visā pasaulē un uzskatāma par globālu fenomenu, kas veido nozīmīgu ietekmi uz pieauguša cilvēka veselību (Shaw & De Jong, 2012). Vardarbība pret bērnu var būt emocionāla, fiziska un/ vai seksuāla. Kā ceturto vardarbības veidu izdala bērna pamešanu novārtā jeb nevērību pret bērnu (Norman, Byambaa, Vos, De, Butchart, & Scott, 2012). Vienā no Latvijā veiktiem pētījumiem iegūtie rezultāti rāda, ka emocionālās vardarbības rādītāji bērnībā ir 31,5% , pamešanas novārtā rādītāji – 23,6%, bet fiziskās vardarbības rādītāji – 16,3% (Sprinģe, 2017), savukārt citā Latvijā veiktā pētījumā emocionālas vardarbības rādītāji bērnībā ir 26% (Sebre, Ļebedeva, & Trapenciēre, 2004).

Citu valstu pētījumos tiek minēts, ka katru gadu apmēram 16% bērnu piedzīvojuši fizisku vardarbību, 10% emocionālu vardarbību, 15% - pamešanu novārtā un 6% seksuālu vardarbību (Finkelhor, 1994; Mathews & Walsh, 2004), pie tam, tiek norādīts, ka 62-95% bērnu, kuri piedzīvojuši pamešanu novārtā un fizisku vardarbību, ir piedzīvojuši arī emocionālu vardarbību (Claussem & Crittenden, 1991; Braver, Bumberry, Green, & Rawson, 1992; Higgins & McCabe, 2001; Trickett, Mennen, Kim, & Sang, 2009, kā minēts Shin, Lee, Jeon, & Wills, 2015), kas nozīmē, ka nereti bērnībā tiek piedzīvota kompleksa vardarbība, kas ir vēl lielāks risks tam, ka šī negatīvā pieredze var atstāt graujošas sekas uz personas fizisko, psihisko veselību un dzīves kvalitāti kopumā.

Emocionālā vardarbība ir ļoti izplatīts vardarbības veids un ar katru gadu tai tiek piešķirta arvien lielāka nozīmība. Emocionāla vardarbība personai nerada tūlītēju, redzamu kaitējumu, tomēr tā ilgtermiņā var radīt negatīvas psiholoģiskās sekas uz personas veselību un funkcionēšanu (MacMillan, Fleming, Streiner, Lin, Boyle, Jamieson, Duku, Walsh, Wong, & Beardslee, 2001). Citi autori emocionālu vardarbību definē kā rīcību, kas rada emocionālu kaitējumu, un tās mērķis nav fiziska kaitējuma nodarīšana, bet gan vēlme negatīvi ietekmēt cilvēka pašcienību un psiholoģisko labklājību (Nyarko, Amissah, Addai, & Dedzo, 2014). Latvijas Republikas tiesiskajā regulējumā, vardarbība pret bērnu tiek definēta Bērnu Tiesību aizsardzības likuma sadaļā, "Likumā lietotie termini", kurā teikts: „Regulāras vardarbības

ainas, ko redz bērns ģimenē, atstāj būtisku ietekmi viņa izaugsmei un attīstībai, šādi emocionāli pārdzīvojumi var būt bērnam ļoti traumējoši, līdz ar to, traktējami kā emocionāla vardarbība pret bērnu, kā arī bērna pašcieņas aizskaršana vai psiholoģiska ietekmēšana (draudot viņam, lamājot, pazemojot viņu, bērna klātbūtnē vardarbīgi izturoties pret viņa tuvinieku vai citādi kaitējot viņa emocionālajai attīstībai” (Bērnu Tiesību aizsardzības likums, 1998).

Nereti emocionālu vardarbību raksturo kā netiešu vardarbību, psiholoģiski sliktu attieksmi pret bērnu, kā arī emocionālu spīdzināšanu (Sims, 2008), tā var izpausties arī kā verbāli apvainojumi, noniecināšana, mutiski draudi, kas ir uzbrūkoši un psiholoģiski spēj aizskart bērnu (Grady, 2003, kā minēts Noh, & Talaat, 2012). Emocionālu vardarbību bērns var piedzīvot arī kā tieši nevērstu uz sevi, piemēram, vecāku šķiršanās gadījumos, kad bērns ir aculiecinieks vecāku konfliktiem, kā arī tam, kā cieš viens vai abi vecāki. Šādos gadījumos, kad bērns ir netieši vai tieši iejaukts vecāku konfliktos, tiek negatīvi ietekmēts bērna emocionālais stāvoklis, bērns dzīvo spriedzes un paaugstināta stresa apstākļos un var izjust bezspēcību, kas viss kopumā var negatīvi ietekmēt psiholoģisko veselību bērnībā un arī pieaugot (Barnardos, 2013).

Emocionāla vardarbība, ko bērns piedzīvo ģimenē, visbiežāk nav citiem pamanāma, līdz ar to, var teikt, ka to nevar kontrolēt un tā pat varētu būt neizbēgama. Bērni bieži vien paši nemaz neapzinās to, ka cieš no emocionālas vardarbības – viņi var pieņemt to kā pašsaprotamu vecāku rīcību vai ierastu savas ģimenes funkcionēšanas sastāvdaļu, izjūtot, ka ir pelnījuši šādu attieksmi, piemēram, kā sodu no vecāku puses par savu uzvedību, līdz ar to, emocionālu vardarbību ir grūti laikus konstatēt un sniegt agrīnu psiholoģisku atbalstu un palīdzību, kas varētu sekmēt iespējamo vardarbības seku nākotnē mazināšanu (Goldsmith & Freyd, 2008). Pie tam, nereti vardarbības veidi pārklājas, piemēram, ja bērns cieš no fiziskas vardarbības, tai klātesoša būs arī emocionāla vardarbība un/ vai pamešana novārtā (Sebre et al., 2004).

No fiziskas vardarbības cieš miljoniem bērnu visā pasaulē (Stoltenborgh, Bakermans-Kranenbur, Izendoorn, & Alink, 2013), kas nozīmē, ka arī fiziska vardarbība, tāpat kā emocionāla – uzskatāma par globālu problēmu. Fiziskās vardarbības rādītāji dažādos pētījumos ir atšķirīgi un svārstās no 0,5 % līdz 80% no pētījuma dalībnieku skaita (Browne, 2002; Millichamp, Martin, & Langley, 2006; Nakamura, 2002), piemēram, Amerikas Savienotajās Valstīs 2015.gadā 17,2% bērnu bija cietuši no fiziskas vardarbības (U.S. Department of Health and Human Services, 2015).

Latvijā veiktos pētījumos, fiziskās vardarbības rādītāji ir 16,3 % no respondentu skaita (Sprinģe, 2017), 16,4 % (Velika, Pudule, Grīnberga, Sprinģe, & Gobiņa, 2012), 14,5 % no respondentu skaita (Sebre, Lebedeva, & Trapenciēre, 2004), kā arī pētījumā par bērnu namos dzīvojošiem bērniem un vispārizglītojošo skolu skolēniem, iegūtie rezultāti rāda, ka no fiziskas vardarbības cietuši 30,3% bērnu namos dzīvojošo bērnu un 30,8 % vispārizglītojošo skolu skolēnu (Pirsko & Sebre, 2010). Savukārt, Iekšlietu ministrijas Informācijas centra (IeMIC) mājas lapā pieejamā informācija par kriminālo statistiku, kura norāda pret nepilngadīgo vērstas cietsirdības un vardarbības gadījumu skaitu, kuros ierosināts kriminālprocess pēc Latvijas Krimināllikuma 174.p. "Cietsirdība un vardarbība pret nepilngadīgo" (KL, 1998), liecina, ka pēdējos gados šo reģistrēto gadījumu skaits ir: 2012.g. – 135, 2013.g. – 98, 2014.g. – 116, 2015.g – 137 un 2016.g – 126 gadījumi (IeMIC, 2017).

Sabiedrība un dažādas institūcijas mūsdienās vairāk fokusējas uz fiziskās vardarbības kontrolēšanu, konstatēšanu un varmāku sodīšanu. Nereti varmākas tiek sodītas arī tiesiski, īpaši, ja vardarbības rezultātā konstatēti miesas bojājumi vai citas būtiskas, negatīvas sekas upura veselībai. Plašākā nozīmē fiziska vardarbība izpaužas kā tīšs vai ar iepriekšējo nodomu nodarīts kaitējums bērnam, piemēram, pret bērnu vēršot tādas darbības kā sišanu, apdedzināšanu, ieslodzīšanu, slīcināšanu, žņaugšanu un piespiešanu lietot kaitīgas vielas (Tuscic et al., 2013). Fiziska vardarbība izpaužas tieši ar fizisku pāridarījumu kā rezultātā upurim rodas fiziskas sāpes un traumas (Nyarko et al., 2014). Latvijas Republikas tiesiskajā regulējumā, vardarbība pret bērnu tiek definēta Bērnu Tiesību aizsardzības likuma sadaļā, "Likumā lietotie termini", kurā teikts: „Bērna veselībai vai dzīvībai bīstams apzināts spēka pielietojums saskarsmē ar bērnu vai apzināta bērna pakļaušana kaitīgu faktoru, tai skaitā tabakas dūmu, iedarbībai, ir uzskatāma par fizisku vardarbību” (Bērnu Tiesību aizsardzības likums, 1998).

Visbiežāk bērns no fiziskas vardarbības cieš ģimenē – no vecākiem, brāļiem, māsām, kā arī citiem cilvēkiem, kas iesaistīti bērna aprūpē un skolas vidē – no vienaudžiem. Par sabiedrībā izplatītāko fiziskās vardarbības veidu tiek uzskatīta bērna pēršana (Runyan, Wattam, Ikeda, Hassan, & Ramiro, 2002). Bieži vien no fiziskas vardarbības bērns cieš vidē, kurā ir vērojami arī citi vardarbības veidi, piemēram, emocionāla vardarbība, pamešana novārtā, kā arī ģimenēs, kurās ir vecāku šķiršanās, vecāku atkarības, vecāku savstarpējā vardarbība, zems socioekonomiskais statuss un bezdarbs (Fuller-Thomson, Brennenstuhl, & Frank, 2010).

Dažādās kultūrās izpratne un viedoklis par fiziskas vardarbības vēršanu pret bērnu ir atšķirīgi. Ir valstis, kurās fiziska spēka pielietošanu pret bērnu uzskata par atbilstošu

audzināšanas un disciplinēšanas metodi (Turla, Dundar, & Ozkanli, 2010). Piemēram, Ķīnas kultūrā, ar likumu ir atļauts pielietot fizisku spēku bērna disciplinēšanai (Ip, Wong, Li, Chan, Ho, & Chow, 2015). Lai gan Latvijā vardarbība pret bērnu ir aizliegta un krimināli sodāma, tomēr ir ģimenes, kurās, lai spētu panākt bērna paklausību un stingru disciplīnu, tiek pielietotas fiziskas sāpes nodarošas disciplinēšanas metodes. Dati no bērnu un pusaudžu uzticības tālruņa liecina, ka bērnu zvanu skaits par vardarbības gadījumiem ģimenē ar katru gadu pieaug, piemēram, 2014.gadā saņemti 1026 zvani, 2015.gadā – 1569 zvani par vardarbību ģimenē, pie tam, visvairāk zvani saņemti tieši par vecāku fizisku vardarbību pret bērnu - 491 konsultācija (LR Labklājības Ministrijas ziņojums, 2016).

Tāpat emocionāla vardarbība nerada bērnam tūlītējas redzamas sekas, tā vairāk ietekmē bērna attīstību ilgā laika periodā un nodara emocionālu kaitējumu, piemēram, verbāli pazemojot, draudot, noniecinot, bērna klātbūtnē slikti izturoties pret viņa tuvinieku, kas negatīvi ietekmē bērna emocionālu attīstību. Savukārt, fiziska vardarbība bieži vien atstāj tūlītējas, redzamas sekas un nodara bērnam fiziskas sāpes un traumas, kas var atstāt ļoti nozīmīgas, negatīvas sekas uz bērna turpmāko attīstību un veselīgu funkcionēšanu dzīves laikā.

Bērnībā piedzīvotas vardarbības psiholoģiskās sekas

Pētnieki, kas pētījuši bērnības vardarbības pieredzi, secinājuši, ka tā ietekmē personas psihosociālās, kognitīvās (atmiņa, mācīšanās) un uzvedības izpausmes (Ruddle, Pina, & Vasquez, 2017). Bērnības vardarbības upuriem ir tendence neefektīvi risināt problēmas, ir samazināta sociālās izziņas spēja (Azar, Miller, McGuier, Stevenson, O'Donnell, Olsen, & Spence, 2016), kas negatīvi ietekmē sociālo kompetenci, akadēmiskos sasniegumus un sociālo mijiedarbību (Norman et al., 2012)

Pieaugušajiem, kuriem bijusi bērnības vardarbības pieredze, ir lielāks risks gan īslaicīgām, gan ilglaicīgām negatīvām sekām. Sekas var būt internalizētas, piemēram, depresija, zems pašvērtējums (Al-Fayez, Ohaeri, & Gado, 2012) somatiskas sūdzības, un/ vai eksternalizētas – agresija, delinkventa uzvedība (Edleson, 1999; Onyskiw, 2003; Baldry & Winkel, 2004, kā minēts Baldry, 2007), pašdestruktīva uzvedība, neatbilstoša seksuāla uzvedība (Dhingra, Boduszek, & Sharratt, 2015; Vachon, Krueger, Rogosch, & Cicchetti, 2015). Nereti šāda internalizēta un eksternalizēta uzvedība ir veids kā vardarbības upuris cenšas tikt galā ar šo negatīvo bērnības pieredzi (Wolfe, 2003, kā minēts Ruddle et al., 2017).

Morills (Morill, 2014) veicot pētījumu par bērnības vardarbības pieredzes sekām, secinājis, ka vardarbības pieredze ļoti būtiski, negatīvi ietekmē pieaugušā sociālo

mijiedarbību, darba un ģimenes dzīvi. Piedzīvota vardarbība bērnībā rada grūtības nodibināt tuvas attiecības, šie vardarbības upuri bieži attiecībās emocionāli intensīvi konfliktē, izpauž dusmas un agresiju (Turla et al., 2010) un viņiem ir mazāk sociālu kontaktu (Turner, Shattuck, Finkelhor, & Hamby, 2015). Vardarbības pieredzes gadījumā, jau bērnībā var attīstīties piesaistes problēmas, kas pārnesas uz pieaugušo romantiskām attiecībām un ģimenes dzīvi, piemēram, rodas grūtības uzticēties (Yumbul, Cavusoglu, & Geyimci, 2010), kā arī tiek izmantotas savu bērnu vardarbīgas disciplinēšanas metodes (Willis, 2016).

Nemot vērā vardarbības ciklus un sociālās iemācīšanās teorijas, tiek uzskatīts, ka bērns redzot vecāku agresīvu uzvedību, to novērojot, var šo uzvedību iemācīties un pieaugot šādu modeli pārnest uz savām attiecībām (Bandura, 1978, kā minēts Debowska, & Boduszek, 2017). Pētījumu rezultāti rāda, ka sievietes, kuras piedzīvojušas vardarbību bērnībā neapzināti var veidot attiecības ar vīrieti, kurš būs vardarbīgs, kā arī var būt grūtības pārtraukt šāda veida attiecības (Sahin, Timur, Ergin, Taspinar, Balkaya, & Cubukcu, 2010), turklāt, svarīgi saprast, ka jebkāda vardarbības pieredze bērnībā atstāj negatīvas sekas uz personas dzīves kvalitāti ilgstošā laika posmā, piemēram, palielinot iespējamību, ka indivīds veidos disfunkcionālu savas ģimenes modeli, pakļaujot sevi riskam atkārtoti ciest no vardarbības (Tuscic et al., 2013), tātad - ir lielāka reviktimizācijas iespēja pieaugušo vecumā un iespēja atkārtot vardarbīgu uzvedību kā pieaugušajam (Murrell, Christoff, & Henning, 2007, kā minēts Ruddle et al., 2017).

Dažādu vardarbības veidu pieredzei bērnībā ir negatīva ietekme uz indivīda psihisko veselību. Ja bērnībā tiek piedzīvoti multipli vardarbības veidi un īpaši, ja tie ir atkārtoti, ir lielāka iespēja, ka pieaugušo vecumā tiks konstatēti dažādi psihiski traucējumi vai to atsevišķas pazīmes (McLaughlin, Green, Gruber, Sampson, Zaslavsky, & Kessler, 2010; Veith, Russel, & King, 2017). Vardarbības pieredze var veicināt pēctraumatisko stresu (Edwards, Holden, Felitti, & Anda, 2003; Colins, Vermeiren, Vreugdehill, Schuyten, Broekaert, & Krabbendam, 2009), depresiju, trauksmi (Kendall – Tackett, 2002), uzmanības problēmas, dusmas, naidīgumu (King, Abram, Romero, Washburn, Welty, & Teplin, 2011), kā arī psihotiskus simptomus un disociāciju (Teicher, Samson, Polcari, & McGreenery, 2006). Pozitīva bērnības pieredze veicina veselību un labklājību dzīves laikā (Braveman, Egerter, Arena, & Aslam, 2014, kā minēts Herrenkohl, Jung, Klika, Mason, Brown, Leeb, & Herrenkohl, 2016), turpretim, agrīna vardarbības pieredze var sagraut psiholoģisko attīstību un radīt nelabvēlīgas personības struktūras attīstību, piemēram, psihopātiju (Debowska & Boduszek, 2017), dažādus personības traucējumus, miega traucējumus, obsesīvus

traucējumus, anoreksiju, bulīmiju, histēriski suicidālu uzvedību (Rostami, Abdi, & Heidari, 2014).

Piedzīvota vardarbība bērnībā var būt kā riska faktors dažādu atkarību veidošanās iespējai un vielu lietošanai. Tā saistās ar dažādiem paradumiem un garīgās, kā arī fiziskās veselības aspektiem (Sergentanis, Sakelliadis, Vlashodimitropoulos, Goutas, Sergentanis, Spiliopoulou, Papadodima, 2014), piemēram, ir paaugstināti smēķēšanas un narkotiku lietošanas rādītāji (Herrenkoh et al., 2016; Norman et al., 2012; Widom, Marmonstein, & White, 2006), vērojamas biežākas kriminālas un antisociālas uzvedības epizodes (Keene & Epps, 2016). Bērnības vardarbības pieredze saistīta ar pieauguša indivīda ķermeņa sūpēm un sliktāku fizisko veselību kopumā (Herrenhohl et al., 2016) – var attīstīties sirds un plaušu slimības, kā arī dažādi vēža veidi (Bolger & Patterson, 2001; Herrenkohl, Hong, Klika, Herrenkohl, & Russo, 2013, kā minēts Herrenkohl et al., 2016), tātad vardarbības pieredzei ir negatīva ietekme uz personības attīstību kopumā (Veith et al., 2017).

No visa iepriekš minētā var secināt, ka vardarbības pieredze bērnībā atstāj ļoti nozīmīgas, ilgstošas un negatīvas sekas uz pieauguša cilvēka dzīves kvalitāti, psihisko un fizisko veselību, attīstību un veselīgu funkcionēšanu. Bērnībā piedzīvota vardarbība ir būtisks riska faktors dažādu atkarību veidošanās iespējai, kā arī var veicināt nelabvēlīgu personības struktūru veidošanos, kā arī internalizētu un eksternalizētu uzvedību.

Emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzes psiholoģiskās sekas

Neskatoties uz to, ka emocionālā vardarbība ir izplatītākais no vardarbības veidiem, kas rada paliekošas, ilgstošas sekas uz personas emocionālo attīstību un dzīves kvalitāti, tomēr ir ļoti būtiski vērēt uzmanību uz to, ka arī fiziskā un seksuālā vardarbības pieredze bērnībā būtiski ietekmē pieaugušā funkcionēšanu ilgā laika posmā (Lamis, Wilson, Shahane, & Kaslow, 2014). Būtiski pieminēt, ka to, kā indivīds tiek pāri negatīvajai bērnības pieredzei ietekmē sociālā vide, personas inteliģence un temperaments (Klika & Herrenkohl, 2013), kas kopumā var mazināt iespējamās pārciestās vardarbības sekas.

Daudzi pieaugušie, kuri bērnībā piedzīvojuši emocionālu vardarbību, izrāda pasivitāti uzvedībā, norobežošanos un pazeminātu intelekta līmeni (Ford, Fraleigh, & Conner, 2010). Emocionāla vardarbība tāpat var veicināt grūtības komunikācijā ar citiem cilvēkiem, radīt adaptācijas grūtības dažādās sociālās situācijās, kā arī nereti personām ar emocionālas vardarbības pieredzi bērnībā ir zems pašvērtējums, lielāks risks pievērsties atkarībām, var būt grūtības pieņemt sevi un suicidālas tieksmes (Tuscic et al., 2013).

Ir izpētīts, ka indivīdiem, kuri cietuši no emocionālas vardarbības bērnībā, ir grūtības attīstīt pozitīvas personības īpašības dzīves laikā (Cohen, Chen, Crawford, Brook, & Gordon, 2007; Laporte, Paris, Guttman, & Russel, 2011; Shin et al., 2015). Longitudināls pētījums ar 793 bērniem pierādījis, ka emocionāla vardarbība bērnībā ir saistīta ar robežstāvokļa, narcistiskas personības, kā arī obsesīvi kompulsīvas un paranoīdas personības traucējumiem pieaugušo vecumā (Johnson, Cohen, Smailes, Skodol, Brown, & Oldham, 2001, kā minēts Shin et al., 2015). Emocionālas vardarbības pieredze var paaugstināt trauksmes un depresijas rādītājus (Harkness & Wildes, 2002; Fergusson, Geraldine, McLeod, & Horwood, 2013), kā arī ir saistīta ar paaugstinātu dusmu un agresijas līmeni (Tuscic et al., 2013), palielinātu paškritiskumu un citām internalizētām problēmām pieaugušo vecumā (Sachs-Ericsson, Verona, Joiner, & Preacher, 2006).

Emocionālas vardarbības pieredze palielina iespējamību, ka indivīdam pieaugot būs negatīvāka notikumu uztvere, izteiktāki starppersonu konflikti (Wright, 2007; Crawford, 2013; Fergusson, Geraldine, McLeod, & Horwood, 2013), var attīstīties pēctraumatiskā stresa simptomi (Fergusson et al., 2013), kā arī iespējamās psihohopatoloģijas (Chapple, Tyler, & Bersani, 2005; Young, Lennie, & Minnis, 2011). Neskatoties uz to, ka emocionālās vardarbības upurim nav ne tūlītēju, ne ilgstošā laika periodā novērojamu fizisku traumu, tomēr, nereti pēc emocionālās vardarbības pieredzes personai var attīstīties dažādi somatiski simptomi, piemēram, astma, migrēnas un pastiprināts nogurums (Sims, 2008), kas norāda uz to, ka emocionāla vardarbība var būt nozīmīgs riska faktors upura pazeminātam vispārējās veselības stāvoklim.

Pētījumu rezultāti liecina, ka vīrieši retāk uzrāda emocionālas vardarbības pieredzi nekā sievietes, bet nav noskaidrots, kādi faktori to ietekmē (Fergusson et al., 2013), pie tam sievietes biežāk nekā vīrieši cieš no dažādiem somatiskiem simptomiem, kas ir kā sekas emocionālās vardarbības pieredzei, un sievietēm ir lielāks risks psihisku simptomu attīstībai vardarbības rezultātā (Ferraro & Nuriddin, 2006).

Lai gan pēc pārciestas fiziskas vardarbības, visbiežāk, ir tūlītēji redzamas sekas, kas ļauj konstatēt pāridarījumu un sniegt upurim atbilstošu, nenovēlotu palīdzību, tomēr, neskatoties uz to, arī fiziskai vardarbībai ir negatīva ietekme uz personas dzīves kvalitāti ilgā laika posmā. Ir izpētīts, ka pieaugušajiem, kuri bērnībā piedzīvojuši fizisku vardarbību, ir lielāks risks saskarties ar internalizētām un eksternalizētām problēmām (Pears, Kim, & Fisher, 2008; Debowska & Boduszek, 2017). Fiziskas vardarbības pieredze ir viens no galvenajiem riska faktoriem antisociālām uzvedības izpausmēm pieaugušo vecumā, piemēram, aizliegtu vielu

lietošanai, kriminālai uzvedībai un agresijai (Egeland, Yates, Appleyard, & van Dulmen, 2002; Norman et al., 2012; Keene & Epps, 2016).

Bērnībā piedzīvota fiziska vardarbība nozīmīgi prognozē somatisku simptomu, depresijas iezīmju, dusmu izpausmju un trauksmes pieaugumu pat 40 gadu laikā pēc pārciestās vardarbības (Springer, Sheridan, Kuo, & Carnes, 2007), kā arī ilgu laiku pēc vardarbības, upurim var parādīties pēctraumatiskā stresa traucējuma simptomi, visbiežāk – murgi un flešbeki (Caykoylu, Ibiloglu, Taner, Potas, & Taner, 2011). Arī citos pētījumos minētās fiziskās vardarbības sekas ietver dažādus psihiskus traucējumus, paaugstinātu agresijas līmeni, riskantu uzvedību, suicidālas tieksmes (Finzi, Har-Even, Shnit, & Weizman, 2002), var būt grūtības uzticēties citiem, zems pašvērtējums, dažādas fiziskas problēmas, dusmas, agresijas internalizācija, depresija un būtiskas starppersonu attiecību problēmas (Unger & De Luca, 2014).

Pieaugušie, kuri bērnībā pārcietuši fizisku vardarbību, dzīvē biežāk saskaras ar afektīviem traucējumiem (paniku, trauksmi, distīmiju, depresiju), robežstāvokļa personības traucējumiem (Barrett, 2009), kā arī pēctraumas stresa traucējumiem (Veltkamp, Miller, Silman, 1994, kā minēts Willis, 2016). Upuriem var izpausties problēmas ar likumu, kā arī grūtības ikdienas funkcionēšanā, piemēram, laulības dzīvē, darbā un vecāku lomas izpildē (Medley & Sachs-Ericsson, 2009).

Virkne no fiziskas vardarbības bērnībā sekām būtiski ietekmē pieaugušā romantisko attiecību veidošanos. Šie cilvēki attiecības var veidot konfliktējošas, izvairīgas (Unger & De Luca, 2014), ciešot no zema pašvērtējuma, viņi var izjust naidu pret sevi, nekontrolēt savas emocionālās izpausmes, tādējādi vēl vairāk veicinot attiecību disfunkcionalitāti (Thombs, Lewis, Bernstein, Medrano, & Hatsh, 2007), pie tam fiziskas vardarbības pieredze bērnībā palielina citu personu emocionālo stāvokļu diskrimināciju (neņemšanu vērā) pieaugušo vecumā (Debowska & Boduszek, 2017), samazina empātijas spēju un rada bailes no izolētības (Simon, Hurst, Kelley, & Judge, 2015).

Pēc bērnībā piedzīvotas fiziskas vardarbības, vīriešiem vairāk nekā sievietēm, ir tendence izrādīt eksternalizētu uzvedību (Baldry, 2007), vīriešiem ir augstāks verbālās agresijas līmenis (Taft, O'Farrell, Torres, Panuzio, Monson, Murphy, & Murphy, 2006), savukārt sievietes biežāk pēc pārciestas fiziskas vardarbības pieaugušo vecumā uzrāda depresijas iezīmes, trauksmi un zemu pašvērtējumu (Unger & De Luca, 2014), tomēr, ir pētījumi, kuru rezultāti rāda, ka sievietēm pēc pārciestas fiziskas vardarbības bērnībā, ir raksturīga nesievišķīga un pat agresīva uzvedība (Medley & Sachs - Ericsson, 2009).

Kopumā var minēt, ka gan emocionāla, gan fiziska vardarbība, kas pārciesta bērnībā, atrāj multiplas, negatīvas sekas un indivīda dažādām dzīves jomām, kā arī fizisko un psihisko veselību ilgā laika periodā. Pie tam, bērnības vardarbības pieredzes sekas var būt atšķirīgas sievietēm un vīriešiem.

DUSMAS

Dusmas ir viena no cilvēka pamatemocijām un jebkura persona var dusmas gan izjust, gan izpaust ikdienā un visas dzīves laikā. Kopumā dusmas tiek skatītas kā daudzdimensionāls konstrukts, kas ietver psiholoģisko, kognitīvo, fenomenoloģisko un uzvedības aspektu (Kassinove & Sukhodolsky, 1995, kā minēts Hamdan-Mansour, Dardas, Nawafleh, & Abu-Asba, 2012), taču visbiežāk dusmas skata to afektīvajā un kognitīvajā līmenī (Spielberger, 1988, kā minēts Ramirez & Andreu, 2006).

Pētījumi visbiežāk apskata dusmas kā pašreizēju stāvokli (*state anger*), kas ietver afektīvas un fizioloģiskas reakcijas, kas variē savā intensitātē un ilgst neilgu laiku, un dusmas kā personības iezīmi (*trait anger*), kas ir kā stabila personības dimensija, ko rada ilgstoša emocionālā pieredze, ar individuālajām atšķirībām dusmu izpausmju biežumā, intensitātē un ilgumā (Spielberger, 1988; Deffenbacher, Oetting, Thwaites, Lynch, Baker, Stark, & Eiswerth-Cox, 1996, kā minēts Robertson, Daffern, & Bucks, 2015). Aktuālo dusmu rašanās biežumu un intensitāti nosaka sekojošu faktoru mijiedarbība: uztvertais apdraudējums, uztvertā attieksme (vai apdraudējums ir neitrāls vai virzīts uz personu), aktivitātes novērtējums (apdraudējums ir tīši ļaunprātīgs vai nejaušs) un situācijas kopējā atbilstība pieņemtajām normām vai personas pārliecībām (Reinecke, 2011, kā minēts Poudžiunas, 2011). Tātad, ar dusmām kā stāvokli tiek izprasta dusmu izjūtu intensitāte un apjoms, t.i., kā persona izjūt un var aprakstīt savu dusmu esamību patreizējā periodā, savukārt, dusmas kā personības iezīme attiecas uz to, kā indivīds novērtē dusmu izjūtas visas dzīves laikā un tas var liecināt par indivīda vispārēju noslieci kļūt dusmīgam dažādās situācijās (Spielberger, 1998, kā minēts Poudžiunas, 2011).

Protams, ir vērojamas individuālas atšķirības dusmu izpausmēs, kā arī tajā, cik bieži dusmas tiek paustas un cik ilgā laika periodā (Fernandez, Arevalo, Torralba, & Vargas, 2014). Ir izpētīts, ka viens no četriem cilvēkiem ikdienā ir norūpējies par savu subjektīvo dusmu izjūtu un, apmēram, viens no desmit cilvēkiem sastopas ar grūtībām savas dusmas kontrolēt, kā arī vienam no pieciem cilvēkiem rodas grūtības sociālajās attiecībās savu dusmu izpausmju un vadīšanas dēļ (Mental Health Foundation, 2008, kā minēts Hamdan-Mansour et al., 2012).

Dusmas, tātad, var būt gan funkcionālas, gan disfunkcionālas. Ja persona dusmas izpauž atbilstošā līmenī, veidā un kontekstā, tās ir pietiekami funkcionālas, savukārt, ja dusmas vairāk tiek paustas saistībā ar starppersonu konfliktiem, agresiju un vardarbību – tās var nosaukt par disfunkcionālām, kas var sasniegt pat patoloģisku dusmu līmeni (Fernandez & Johnson, 2016), kas rodas, ja dusmu nozīmīgums, ilgums un biežums ir ārpus personas spējas

tās kontrolēt un pielāgoties, radot destruktīvu ietekmi uz indivīdu (Howells, 2004). Dusmu sekas un to dažādas disfunkcionālas izpausmes ietekmē gan pašu indivīdu, kas tās izjūt, gan tos cilvēkus, kas atrodas tiešā kontaktā ar šo personu (Thomas, Bannister, & Hall, 2012). Kopumā savas dusmu pieredzes apzināšanās un adekvāta dusmu izpaušana ir sociālās uzvedības un saskarsmes veselīga sastāvdaļa (Poudžiunas, 2011), pie tam, efektīva dusmu izpausme var izmainīt un uzlabot starppersonu attiecības, noskaidrojot attiecību robežas (Gupta, Bonanno, Noll, Putnam, Keltner, & Trickett, 2011) un veiksmīga dusmu vadīšana ir atkarīga no dzimuma, statusa, sociālajām lomām un kultūras konteksta (Thomas et al., 2012).

Dusmas un to izpausmes ir saistītas ar samazinātu sociālo atbalstu, kā arī dažādām fiziskās un psihiskās veselības problēmām (Wolf & Foshee, 2003; Dahlen & Martin, 2005, kā minēts Hamdan-Mansour et al., 2012). Dusmas ilgā laikā periodā var veicināt depresijas iezīmju rašanos (Fernandez & Johnson, 2016), trauksmes simptomus un distresa paaugstināšanos (Stewart, Levin-Silton, Sass, Heller, & Miller, 2008), pašnāvniecisku uzvedību (Pickles, Aglan, Collishaw, Messer, Rutter, & Maughan, 2010). Neadaptīvas dusmas var izraisīt kardiovaskulāras saslimšanas (Lazlo, Jansly, Ahnve, 2009), turklāt indivīdi, kuriem ir tendence apspiest dusmas, izjūt lielāku sāpju intensitāti un var izjust pat sāpju izraisītu disfunkciju (Bruehl, Liu, Burns, Chont, Jamison, 2012), līdz ar to, var teikt, ka dusmu apspiešana var būt dezadaptīva indivīda funkcionēšanai gan emocionālā, gan sociālā līmenī un tā samazina pozitīvu emociju izjūtas, pasliktina atmiņas spējas attiecībā uz sociālo informāciju un pasliktina sociālo funkcionēšanu (John & Gross, 2004, kā minēts Thomas et al., 2012). Tāpat dusmu izpaušana uz āru samazina negatīvās emocijas, veicina psiholoģisko labklājību, samazina uztvertā stresa līmeni un uzlabo fizisko pašsajūtu (Yamaguchi, Kim, Oshio, & Akutsu, 2017).

Ir ļoti svarīgi atšķirt un nodalīt agresiju - uzvedību, kas virzīta pret citu indivīdu ar mērķi nodarīt kaitējumu (Anderson & Bushman, 2002) no dusmām, kas ir subjektīvas emocijas, kuras pavada izjūtas un fizioloģiskās reakcijas, kas rodas kā reakcija uz specifiskiem stimuliem (Parrot & Giancola, 2007). Ir svarīgi saprast, ka dusmas ir emocija, kas sevī var ietvert arī darbības tendences, bet agresija biežāk ir tieši aktīva rīcība, kas var rasties dusmu rezultātā (Averill, 1983, kā minēts Robertson, Daffern, & Bucks, 2015) un, kad indivīds kļūst dusmīgs, aktivizējas naidīgās domas un agresijas motorie impulsi (Berkowitz, 1990, kā minēts Robertson et al., 2015). Tātad, bieži dusmas lieto kontekstā ar agresiju un aizkaitināmību un, piemēram, indivīdi, kuri pusaudžu vecumā uzrāda hroniskas dusmu problēmas, kā pieaugušie ir pakļauti riskam izrādīt antisociālu uzvedību, līdz ar to augstāks dusmu līmenis prognozē lielāku fiziskās agresijas līmeni (Hawes, Perlman, Byrd, Raine,

Loeber, & Pardini, 2016), bet indivīdiem ar augstāku agresijas līmeni ir augstāki dusmu kā personības iezīmes rādītāji un zemāka dusmu izpausmju kontrole (Robertson et al., 2015). Līdz ar to ir jāsaprot, ka dusmas un agresija ir nodalāmi konstrukti, taču bieži vien viens otru neizslēdz un ir saistīti (Stewart et al., 2008).

Tāpat dusmas visbiežāk tiek skatītas kā pašreizējais stāvoklis, kas vairāk raksturo to, kā cilvēks apraksta un izprot savu dusmu esamību konkrētā brīdī un personības iezīme, kas kopumā norāda uz to, kā cilvēks novērtē savu dusmu pieredzēšanu visas dzīves laikā. Svarīgi ir zināt, ka katras personas individuālās dusmu pieredzes apzināšanās un prasme dusmas izpaust pieņemamā, funkcionālā, adaptīvā veidā, ir ļoti būtiska sastāvdaļa veselīgai starppersonu attiecību veidošanai un sociālajai funkcionēšanai, kā arī būtiski ir atšķirt un nodalīt dusmas no agresijas, kas ir atsevišķi konstrukti, taču viens ar otru saistīti.

AGRESIJA

Termins agresija dažādu psiholoģisko teoriju ietvaros tiek definēts dažādi, tiek izdalīti dažādi agresijas veidi, pie tam, neskatoties uz plašo literatūru un pētījumiem saistībā ar agresiju, vērojami dažādi viedokļi par agresijas nozīmi un iemesliem, un nav izveidota vienota tās definīcija.

Agresija ir jebkura uzvedība, kuras rezultāts ir kaitējuma vai ciešanu radīšana kādai personai, kuras interesēs ir izvairīties no šādas rīcības vai attieksmes (Poudžiunas, 2011; Krahe, 2013; Bondu & Richter, 2016). Arnolds Bass (*Buss*) kategorizējis agresijas tipus: fiziskā un verbālā, aktīvā un pasīvā, tiešā un netiešā un fiziskās un verbālās agresijas atšķirība ir tajā, vai indivīds drīzāk tiecas lietot fizisku spēku, lai nodarītu kaitējumu citai personai, vai arī tiek izmantoti verbāli apvainojumi, draudēšana (Buss, 1961, kā minēts Ramirez & Andreu, 2006). Dažkārt tiek izdalīta arī proaktīvā un reaktīvā agresija (Anderson & Bushman, 2002, kā minēts Pechorro, Barroso, Poiares, Oliveira, & Torrealday, 2016), kas saistās ar dažādām, ļoti atšķirīgām socializācijas pieredzēm ģimenē un ar vienaudžiem (Tremblay, 2005, kā minēts Csibi & Csibi, 2011). Reaktīvā agresija rodas kādas frustrējošas situācijas rezultātā, kas tiek saskatīti šķēršļi kādu mērķu sasniegšanai vai vajadzību apmierināšanai (Csibi & Csibi, 2011), kā rezultātā indivīds impulsīvi reaģē uz šo situāciju, izmantojot dusmas (Willis, 2016) un tā saistās ar naidīguma piedēvēšanu, dusmām kā personības iezīmi, internalizētām problēmām un personu norobežošanu (Bondu & Richter, 2016), savukārt proaktīvā agresija tiek uzskatīta pat sociālās iemācīšanās rezultātu (Csibi & Csibi, 2011) un ir tendēta uz personīgo mērķu sasniegšanu vai labuma gūšanu, līdz ar to tā ir mazāk emocionāla (Willis, 2016). Aktīvā un pasīvā vardarbības dimensija attiecas uz agresora aktivitāti – vai viņš ar kontrolētu darbību cenšas kādam kaitēt, vai arī pasīvi cenšas nodarīt kaitējumu, uzvedībā aktīvi to neizrādot, savukārt, tiešā un netiešā agresijas dimensija izšķir to, vai upuris ar agresoru sastopas tieši, vai arī agresors cenšas kaitēt izmantojot pastarpinātus līdzekļus, piemēram, citu personu vai objektu (Ramirez & Andreu, 2006).

Bieži agresija tiek apskatīta frustrācijas teorijas pamatā, kas uzsver, ka agresija nereti ir līdzeklis, ar kura palīdzību persona tiecas pārvarēt vai mazināt frustrāciju (Buss, 1961; Berkowitz, 1989; Colman, 2001, kā minēts Gaitniece – Putāne, 2008), jo frustrācija var provocēt dusmas un emocionālu gatavību personai reaģēt agresīvi, tātad frustrēts cilvēks nereti izlādē aizturētas dusmas, līdz ar to šeit var izdalīt afektīvo aspektu, kas var provocēt agresiju un veicināt gatavību agresīvi reaģēt (Gaitniece – Putāne, 2008).

Agresija atstāj negatīvas sekas uz personas veselību, sociālajām attiecībām un citām dzīves jomām gan pašiem agresoriem, gan upuriem (Bondu & Richter, 2016). Agresijas veidošanās pamatā var būt gan vides stimuli, gan stress, gan iedzimta tieksme reaģēt impulsīvi, tāpat arī negatīva dzīves pieredze, piemēram, pārciesta vardarbība, atbalsta trūkums, konflikti ģimenē, neveiksmes savu mērķu sasniegšana vai vajadzību apmierināšanā (Nickel, Nickel, Leoberich, Tritt, Mitterlehner, Lahmann, Rother, & Loew, 2005).

Kopumā agresija ir indivīda rīcība ar mērķi nodarīt kaitējumu vai ciešanas citai personai. Lai gan nav vienotas agresijas definīcijas, tomēr literatūrā tiek izdalīti tādi agresijas veidi kā fiziskā un verbālā, aktīvā un pasīvā, tiešā un netiešā, reaktīvā un proaktīvā agresija, kā arī tiek minēti dažādi iemesli, kas var būt pamatā agresijas izpausmēm, tajā skaitā, arī nelabvēlīga dzīves pieredze, piemēram, pārciesta vardarbība.

UZTVERTAIS STRESS

Stress mūsu ikdienā būtībā ir neatņemama sastāvdaļa un ikkatrs no mums savā ikdienā var izjust stresu, kas bieži vien ir kā reakcija uz kādiem spēcīgiem emocionāliem pārdzīvojumiem, notikumiem, kas izraisa emocionālas reakcijas, kā arī var būt kā reakcija uz kādu uztvertu grūtību vai problēmsituāciju.

Katrs stresu var uztvert un izjust individuāli, bet, balstoties uz kognitīvo stresa teoriju, liela nozīme stresa veidošanās pamatā ir tam, cik ļoti satraucošs indivīdam šķiet konkrētais notikums (Lazarus, 1966; Lazarus & Folkman, 1994, kā minēts Roberti, Harrington, & Storch, 2006). Sakotnēji persona novērtē attiecīgo notikumu, cik tas viņam šķiet apdraudošs un satraucošs, savukārt, pēc tam indivīds novērtē savas spējas un pieejamos resursus, kas palīdzētu pārvarēt un tikt galā ar šo situāciju (Lazarus, 1966, kā minēts Roberti et al., 2006). Stresa uztvere tāpat ar būt atkarīga no attiecīgā stimula īpašībām, piemēram, intensitātes, iespējas to kontrolēt, kā arī no paša indivīda raksturojuma, piemēram, garastāvokļa, pagātnes pieredzes, personības īpašībām un stresa pārvarēšanas stratēģiju izmantošanas (Hager, 2006).

Dažādi negatīvi personas dzīves notikumi, var veicināt pastiprinātu stresa uztveri, kā arī pastiprināt to, ka indivīds notikumus uztvers vairāk negatīvi, kas var samazināt personas dzīves kvalitāti. Piemēram, agrīnie stresori veicina to, ka pieaugušo vecumā indivīds uzkrāj stresu izraisošos notikumus, kā rezultātā samazinās psihosociālā funkcionēšana (Nurius, Green, Logan – Greene, & Borja, 2015), kā arī paaugstināts stresa līmenis bērnībā, ko rada dažādi negatīvi, traumatiski notikumi, tajā skaitā, vardarbība, saistās ar paaugstinātu stresa līmeni dzīves laikā kopumā, kas var veicināt dažādu psihopatoloģiju veidošanos (Turner & Loyd.). Lai gan daži notikumi vienmēr tiek uztverti kā stresu izraisoši, piemēram, tuvinieka zaudējums, tomēr tas, cik spēcīgu stresu izjutīs indivīds saskaroties ar šo stresoru, ir atkarīgs no indivīda subjektīvās vides un situācijas interpretācijas (Lazarus & Folkman, 1984, kā minēts Hager, 2006).

Pastiprināts uztvertais stress personai pieaugot, saistās ar garīgās veselības problēmām (Meadows, Brown, & Elder, 2006), vielu lietošanu (Willes, Sandy, Yaeger, Ueary, & Shinar, 2001), fiziskās veselības problēmām (Cohen et al., 2007), negatīvām psiholoģiskā stresa atbildes reakcijām un pasliktinātu neiroloģisko attīstību (Lupien, McEwan, Gunnar, & Heine, 2009). Ja persona bērnībā piedzīvojusi dažādus stresa izraisošus notikumus, var prognozēt, ka pieaugušo vecumā šai personai būs paaugstināts uztvertā stresa līmenis (Hjelm, Handa, de Hoop, & Palermo, 2017).

Kā riska faktorus tam, ka indivīdam var būt paaugstināti uztvertā stresa rādītāji, var minēt piedzīvotu vardarbību, paša indivīda vardarbīgu uzvedību un depresiju (Heinze, Stoddard, Aiyer, Eisman, & Zimmerman, 2017) un nespēja tikt galā ar ikdienas stresoriem, samazina indivīda spēju cīnīties ar traumatiskiem notikumiem, ja tāds nākas piedzīvot (Meadows et al., 2006). Piemēram, sastopoties ar emocionālu vardarbību pieaugušo vecumā, šis stressors var izraisīt indivīdam ar stresu saistītu depresiju un dusmu izpausmes (Weltz, Armeli, Ford, & Tennen, 2016), jo emocionāla vardarbība nodara vislielāko kaitējumu emociju regulācijas sistēmai, līdz ar to veidojas neatbilstošas emocionālas reakcijas sastopoties ar šo stresoru (Spinazzola, Hodgdon, Ford, Layne, Pynoos, Briggs, Stolbach, & Kisiel, 2014).

Pētījumos iegūtie rezultāti rāda, ka visaugstākais stresa līmenis vērojams personām 20 gadu vecumā, turklāt, uztvertajam stresam ir tendence samazināties novecojot, līdz ar to, varētu teikt, ka augstāki uztvertā stresa rādītāji ir jauniem pieaugušajiem (Heinze et al., 2017), taču citos pētījumos netika konstatētas nozīmīgas uztvertā stresa rādītāju atšķirības jauniem un vecākiem pieaugušajiem (Osmanovic – Thunstrom, Mossello, Akerstedt, Fratiglioni, & Wang, 2015).

Tātad uztvertā stresa līmeni pieaugušajam var ietekmēt dažādi faktori, kā, piemēram, vecums, personības īpašības, situācijas subjektīvā uztvere un interpretācija, kā arī bērnības vardarbības pieredze, turklāt, ilgstošs paaugstināts stress var radīt dažādas negatīvas sekas, piemēram, depresiju, fiziskus simptomus, sociālās funkcionēšanas grūtības.

BĒRNĪBAS VARDARBĪBAS PIEREDZES SAISTĪBA AR DUSMĀM, AGRESIJU UN UZTVERTO STRESU

Pētījumi par vardarbības pieredzes sekām ir parādījuši, ka pieaugušie, kuri bērnībā pārcietuši vardarbību, uztver citus kā naidīgus, biežāk izpauž negatīvas emocionālās reakcijas, kas ietekmē viņu agresijas līmeni (Chen, Coccaro, Lee, & Jacobson, 2012; Ruddle et al., 2017), kā arī viņiem var būt nepietiekami attīstīta emociju regulācija, kas var veicināt agresiju (Ruddle et al., 2017).

Piedzīvojot vardarbību bērnībā, bērns var iemācīties vardarbīgas mijiedarbības modeļus un tos izmantot savās romantiskajās attiecībās – tika atrasta statistiski nozīmīga saistība verbālai un fiziskai agresijai pieaugušo attiecībās ar bērnībā ģimenē piedzīvotu vardarbību, tātad pieaugušie, kuri piedzīvojuši vardarbību un augstu agresijas līmeni ģimenē bērnībā, arī paši var izrādīt agresīvu un vardarbīgu uzvedību, vai arī atrast agresīvu partneri (Cui, Durtschi, Donnellan, Lorenz, & Conger, 2010), līdz ar to, var teikt, ka vardarbības pieredzei bērnībā ir nozīmīga loma agresijas veicināšanā un tā ir riska faktors atkārtotiem vardarbības gadījumiem (Duke, Pettingell, McMoriss, & Borowsky, 2010).

Emocionāla vardarbība bērnībā prognozē atklātas agresijas izpausmes pieaugušajiem (Smith, Rose, & Schwartz-Mette, 2010) un ir saistīta ar izteiktākām dusmu izpausmēm (Tuscic et al., 2013), kā arī pamešana novārtā var veicināt fizisku un psiholoģisku agresijas veidu izpausmes turpmāk dzīvē (Ruddle et al., 2017), turklāt, vardarbības pieredze bērnībā var veicināt agresiju gan pusaudžiem, gan pieaugušajiem (Wallinius, Delfin, Billstedt, Nilsson, Anckarsater, & Hofvander, 2016).

Vardarbība bērnībā saistās ar spilgtāk izteiktu agresiju pieaugušo vecumā – fizisku un verbālu, kā arī ar naidīgumu un dusmām (Sergentanis et al., 2014), pie tam, bērnības vardarbības pieredze var veicināt reaktīvās agresijas izpausmes pieaugušo vecumā (Csibi & Csibi, 2011). Bērnības vardarbības upuriem var būt grūtības regulēt emocijas un efektīvi pārvarēt šīs negatīvās pieredzes (Bondu & Richter, 2016).

Veits ar kolēģiem (Veith et al., 2017), izmantojot Basa un Perija (*Buss & Perry*) Agresijas aptauju (*AQ*), noskaidroja, ka bērnībā piedzīvotai vardarbībai ir statistiski nozīmīga saistība ar verbālo agresiju, fizisko agresiju, naidīgumu un dusmām. No fiziskās vardarbības cietušajiem bērnībā, kā pieaugušajiem ir augstāks dusmu un agresijas līmenis, nekā tiem, kuri nav cietuši no vardarbības. Šiem upuriem ir augstāki dusmu kā personības iezīmes, fiziskās agresijas un naidīguma rādītāji, taču netika atrasta nozīmīga saistība ar verbālās agresijas rādītājiem (Keene & Epps, 2016).

Latvijā Poudžiunas (2011) disertācijas ietvaros veica pētījumu par jauniešiem (16-18g.v.) ar vardarbības pieredzi un viņu dusmām un agresiju. Pētījums parādīja, ka agresijas rādītājiem ir statistiski nozīmīga korelācija ar visiem vardarbības veidiem, pie tam, augstākie korelācijas koeficienti bija agresijai ar pārciestu emocionālu vardarbību, kā arī augstāki dusmu kā iezīmes un dusmu kā stāvokļa rādītāji bija tiem jauniešiem, kuri uzrādīja augstāku vardarbības seku simptomu līmeni (Poudžiunas, 2011).

Pētījumi liecina, ka agrīni vides faktori, īpaši vardarbība, traumas, slikti audzināšanas apstākļi, ieņem nozīmīgu lomu dusmu veidošanās procesā (Veenstra, Lindenberg, Verhulst, & Ormel, 2009; Hawes et al., 2016) un 90% respondentu, kuri uzrādīja vardarbības pieredzi bērnībā, uzrādīja arī izteiktākas dusmu izpausmes (Springer et al., 2007). Vardarbības upuriem var veidoties dusmu rosinošs domāšanas veids, kas ietver domas par dusmu izraisošām situācijām un notikumiem, kad indivīds fokusē uzmanību uz savām domām un izjūtām tikai dusmu kontekstā (Ruddle et al., 2017).

Vardarbība, kas pārciesta no vecākiem vai aprūpētājiem, var veicināt nepilnīgu smadzeņu attīstību un neadekvātas stresa reakcijas (Lee & Enright, 2014). Indivīds, kurš bērnībā pārcietis vardarbību, kā pieaugušais var nespēt pieņemt, atbilstošā veidā reaģēt uz stresu radošām situācijām, kā rezultātā viņi šo situāciju var uztvert saasināti, izpaužot dusmas un agresiju, tātad viņi izmanto neadaptīvus uzvedības veidus un reakcijas uz stimuliem (Willis, 2016). Biežāka bērnības vardarbības pieredze veicina lielāku jutību pret stresu un paaugstina uztvertā stresa līmeni (Hyman, Paliwal, & Sinha, 2007). Ir izpētīts, ka vardarbības upuri uztver notikumus kā vairāk apdraudošus un ir reaktīvāki uz stresu (Hager, 2006), taču pētījumi, kuri balstīti uz specifisku uztvertā stresa un vardarbības saistību ir ļoti ierobežotā skaitā un pretrunīgi, piemēram, Šumms ar kolēģiem (Schumm, Stines, Hobfoll, & Jackson, 2005) pētīja uztverto stresu un psiholoģisko veselību pieaugušajiem, kuri bērnībā cietuši no vardarbības. Tika atklāts, ka bērnības seksuālas vardarbības pieredze, bet ne fiziskas – saistījās ar paaugstinātu uztverto stresu sievietēm, savukārt, citos pētījumos vardarbības upuriem atšķīrās emocionālās reakcijas pieaugušo vecumā, bet kopējais uztvertā stresa līmenis neatšķīrās no tā, kāds tas bija sievietēm, kas nebija cietušas no vardarbības (Glaser, van Os, Portegijs, & Myin - Germeys, 2006).

Bērnības vardarbības upuri var dzīves laikā izjust lielāku stresu un šī agrīnā vardarbības pieredze maina indivīda atbildes reakcijas uz stresu, padarot indivīdu daudz jūtīgāku pret stresoriem (Hager, 2006).

Tātad, bērnībā piedzīvota vardarbība ir riska faktors dažādām agresijas izpausmēm, dusmu izpausmēm, kā arī paaugstinātiem uztvertā stresa rādītājiem, lai gan pētījumi par

uztvērtā stresa un vardarbības saistību nav viennozīmīgi un ir ļoti ierobežotā skaitā, kā arī ir atšķirīgi rezultāti par emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzes bērnībā saistību ar konkrētiem agresijas veidiem.

BĒRNĪBAS VARDARBĪBAS PIEREDZES, DUSMU, AGRESIJAS UN UZTVERTĀ STRESA SAISTĪBU DZIMUMA ATŠĶIRĪBAS

Lai gan veikti salīdzinoši daudz pētījumu, kas skatījuši vardarbības saistības ar dusmām un agresiju, tomēr pētījumos nav viennozīmīgu rezultātu par to, kā bērnības vardarbības pieredze saistās ar vīriešu un sieviešu dusmu izpausmēm, agresijas un uztvertā stresa līmeni. Pētījumu rezultāti ir atšķirīgi un uzrāda dzimuma atšķirības vardarbības veidu saistībā ar dusmu, agresijas izpausmēm un uztverto stresu, kā arī atšķirības dusmu un agresijas izpausmēs vardarbībā cietušiem vīriešiem un sievietēm.

Piemēram, vīriešiem, kuri bērnībā bijuši vardarbības upuri no tēva puses, vai piedzīvojuši vecāku savstarpēju fizisku vardarbību, ir augstāki verbālās agresijas rādītāji, taču sievietēm šāda saistība netika atrasta (Taft et al., 2006). Pēc pārciestas vardarbības sievietes uzrāda augstākus uz iekšu vērsto dusmu rādītājus (anger in), savukārt, vīrieši vairāk dusmas vērš uz āru (Thomas et al., 2012), pie tam, sievietēm ir lielāka tendence dusmas apspiest (Gupta et al., 2011), virzīt tās uz sevi, kas var novest pie sevis noniecināšanas, sevis sodīšanas (Thomas et al., 2012).

Pētījums par bērnības pieredzes saistību ar agresiju pieaugušajiem parādīja, ka vīrieši uzrāda augstākus reaktīvās agresijas rādītājus, taču šāda saistība neuzrādījās ar proaktīvās agresijas rādītājiem (Willis, 2016), taču citā pētījumā parādījās, ka sievietēm, kuras ir vardarbības upuri, ir augstāka proaktīvā un reaktīvā agresija, taču vīriešiem šāda saistība netika atklāta (Bondu & Richter, 2016). Tāpat tika atklāts, ka vīriešiem pēc pārciestas vardarbības ir tendence izmantot fizisku vai verbālu agresiju, savukārt, sievietes vairāk tiecas izmantot verbālu, bet ne fizisku agresiju (Csibi & Csibi, 2011), kā arī vīrieši vairāk izmanto atklātu, tiešu agresiju (spēka izrādīšanu, savas autoritātes uzspiešanu), turpretim sievietes – netiešas agresijas izpausmes (tenkošanu, atstumšanu) (Hess & Hagen, 2006). Pētījumos sievietēm parādās izteiktāks dusmu kā stāvokļa (state anger) līmenis (Hamdan-Mansour et al., 2012), kā arī dusmu apspiešana un virzīšana uz iešu (anger in) vairāk raksturīga sievietēm (Thomas et al., 2012), savukārt citā pētījumā netika atrastas atšķirības vīriešiem un sievietēm dusmu kā iezīmes un dusmu kontroles rādītājos pēc bērnībā pārciestas vardarbības (Robertson et al., 2015).

Pētījumos par uztverto stresu vīriešiem, ar vardarbības pieredzi bērnībā, neuzrādījās statistiski nozīmīga saistība ar uztvertā stresa rādītājiem, savukārt, sievietēm, kuras cietušas no vardarbības, bija augstāks uztvertā stresa līmenis (Heinze et al., 2017), kā arī sievietēm, kurām bija augsti seksuālās un fiziskās vardarbības rādītāji bērnībā, tika atrasta saistība ar

paaugstinātiem uztvertā stresa rādītājiem (Greenfield & Marks, 2009) un tika noskaidrots, ka sievietes, kuras ir bērnbības vardarbības upuri, pieaugot izjūt mazākus personības resursus, ir ar mazāku sociālo atbalstu, izjūt vairāk psiholoģiskas un fiziskas veselības problēmas, kā arī augstāku stresa līmeni nekā citas sievietes (Ferreira, Loxton, & Tooth, 2017), turklāt šīs sievietes var attīstīt sevī bezpalīdzības izjūtu un veidot mazāk adaptīvas stresa pārvarēšanas stratēģijas, kas var veicināt intensīvāku, jūtīgāku stresa uztveri (Hager & Runtz, 2012).

Tātad, pētījumi parāda, ka dzimums var būt kā mediators starp vardarbības pieredzi bērnbībā, dusmu izpausmēm, agresijas līmeni un uztverto stresu pieaugušo vecumā.

Pamatojoties uz pētījumiem par bērnbībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības saistību ar dusmām, agresiju, uztverto stresu un šo saistību dzimumatšķirībām, tika uzdoti pētījuma jautājumi: : 1. Kāda saistība pastāv starp bērnbībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu? 2. Kāda saistība pastāv starp bērnbībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu sievietēm un vīriešiem izlasēs? 3. Vai pastāv dzimuma atšķirības saistībā starp bērnbībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu?

METODE

Pētījuma dalībnieki

Pētījuma ietvaros piedalījās 283 respondenti (207 sievietes (73,1%) un 76 vīrieši (26,9%)), vecumā no 20 līdz 50 gadiem ($M = 33,49$, $SD = 7,84$). Visi respondenti ir Latvijas iedzīvotāji, kuri pēc savas brīvprātīgas izvēles elektroniski aizpildīja aptaujas internetā.

Pētījuma instrumentārijs

Elektroniskās aptaujas sākumā, lai iegūtu respondentu demogrāfiskos datus, visiem respondentiem tika lūgts norādīt savu vecumu un dzimumu.

Lai noskaidrotu emocionālās un fiziskās vardarbības pieredzi bērnībā, tika izmantota Bērnības traumas aptauja (Childhood Trauma Questionnaire, (CTQ), Fink, Bernstein, Handelsman, Foote, & Lovejoy, 1995). Latvijā šīs metodes adaptācija veikta 2004. gadā (Sebre, Ļebedeva, & Trapenciēre, 2004). Aptauja sastāv no 32 jautājumiem, kas veido 3 apakšskalas: fiziskas vardarbības pieredze („Kāds manā ģimenē mani sita”), emocionālas vardarbības pieredze („Kāds manā ģimenē mani izsmēja vai pazemoja”) un seksuālas vardarbības pieredze („Bērnībā kāds pieaugušais vai kāds, vismaz 5 gadus vecāks par mani, ir piespiedis skatīties vai izdarīt seksuālas darbības”). Respondentam tiek lūgts izvērtēt katru jautājumu un atzīmēt atbilstošo atbildi no 5 atbilžu variantiem, vērtējot to Likerta skalā no 1 (nekad) līdz 5 (ļoti bieži).

Lai noteiktu agresijas līmeni, tika izmantota Agresijas aptauja (The Aggression Questionnaire, Buss & Perry, 1992). Latvijā šīs metodes adaptācija veikta 2008. gadā (Gaitniece – Putāne, 2008, labojumus veica Sebre & Bite). Aptauja sastāv no 31 apgalvojuma, kas veido 4 apakšskalas: fiziskā agresija („Ja mani izprovocē, es varu pat kādam iesist”), verbālā agresija („Mani draugi saka, ka esmu tāds, kuram patīk strīdēties”), dusmas („Es ātri noskaišos, bet ātri arī nomierinos”) un naidīgums („Es brīnos, kādēļ reizēm jūtos tik saniknots”). Respondentam tiek lūgts izvērtēt katru apgalvojumu un atzīmēt atbilstošo atbildi no 5 atbilžu variantiem, vērtējot to Likerta skalā no 1 (pilnībā nepiekrītu) līdz 5 (pilnībā piekrītu). Lai iegūtu kopējo agresijas līmeni, visu apakšskalu punkti tiek saskaitīti kopā – jo lielāks skaitlis, jo augstāks agresijas līmenis.

Lai noteiktu dusmu pieredzi, izpausmi un kontroli, tika izmantota Č.Spīlbergera dusmu pašnovērtējuma anekta (The State Trait Anger Expression Inventory (STAXI 2), Spielberger, 1988). Latvijā šīs metodes adaptācija veikta LU Psiholoģijas nodaļā, 2005. gadā (Bremane,

2005). Dusmu pašnovērtējuma aptauja sastāv no 57 apgalvojumiem, kas veido 3 skalas un 9 apakšskalas:

Pirmā skala - ārējā stāvokļa sakala jeb pašreizējo dusmu izjūtu skala (State Anger) sastāv no 15 apgalvojumiem (no 1.-15.apgalvojumam) un tā mēra dusmu intensitāti pašreizējā momentā („Es jūtu vēlēšanos kādām iespert”). Šī skala sastāv no 3 apakšskalām, katrā pa pieciem apgalvojumiem, kas raksturo dusmu izjušanu, dusmu izpaušanu verbāli un dusmu izpaušanu fiziski. Punktu skaitīšanas lapā, skalas tiek apzīmētas attiecīgi: F, V un P.

Otrā skala – dusmu kā rakstura iezīmju skala (Trait Anger) sastāv no 10 apgalvojumiem (16.-25.apgalvojums), kuros respondents novērtē to, kā viņš jūtas un reaģē parasti („Es esmu temperamentīgs cilvēks”). Šī skala sastāv no divām apakšskalām, kas novērtē to, cik bieži persona piedzīvo dusmas ar vai bez izaicinājuma jeb provokācijas. Katra apakšskala sastāv no 4 apgalvojumiem, divi no dusmu kā rakstura iezīmes skalas apgalvojumiem, netiek iekļauti nevienā no apakšskalām un tiek apzīmēti ar **, savukārt apakšskalas punktu skaitīšanas lapā tiek apzīmētas attiecīgi R un T.

Trešā skala, kas novērtē dusmu izpaušanos un kontroli, sastāv no 32 apgalvojumiem (no 26.-57.apgalvojumam) („...es kontrolēju savu velmi izpaust dusmas”). Trešo skalu veido 4 apakšskalas, kas katra sastāv no 8 apgalvojumiem: dusmas tiek izrādītas ārēji (AX-O), dusmas tiek izpaustas uz iekšu (AX-I), dusmas tiek ārēji kontrolētas (AC-O) un dusmu identificēšanas apzināšanās iekšēji apakšskala (AC-I). Punktu skaitīšanas lapā apakšskalas tiek attiecīgi apzīmētas A/O, A/I, C/O un C/I. Dusmu izpausmju indekss (AX) nodrošina visaptverošu dusmu izpausmju mērījumu, kas ietver gan dusmu izpausmes, gan kontroli.

Respondentam tiek lūgts izvērtēt katru aptaujas apgalvojumu un atzīmēt atbilstošu no četriem atbilžu variantiem, vērtējot tos Likerta skalā, no 1 līdz 4, kur attiecīgi pirmajā skalā 1 – nemaz, 4 – ļoti daudz; otrajā skalā 1 gandrīz nekad, 4 – pārsvarā vienmēr; trešajā skalā 1 - gandrīz nekad, 4 – pārsvarā vienmēr. Katra respondenta atbilde pēc tam tiek novērtēta no 1-4, saņemot attiecīgi 1, 2, 3 vai 4 punktus.

Lai mērītu vispārīgo uztverto stresu jeb cik lielā mērā indivīds vērtē un izjūt ar viņu notiekošo kā nekontrolējamu, neprognozējamu un pārslogojošu, tika izmantota Uztvertā stresa skala (Perceived Stress Scale, (PSS), Cohen, Kamarck, & Mermelstein, 1983). Latvijā šīs metodes adaptācija veikta 2008. gadā (Stokenberga, 2008). Skala sastāv no 10 apgalvojumiem, piemēram, „Cik bieži pēdējā mēneša laikā Tu jūti, ka grūtību uzkrājiem tik daudz, ka nespēj tikt ar tām galā?” Repondentam tiek lūgts novērtēt apgalvojumus Likerta skalā no 1 (nekad) līdz 5 (ļoti bieži), summējot visu apgalvojumu rezultātus, tiek iegūts kopējais uztvertā stresa rādītājs.

Procedūra

Pētījuma dati tika ievākti 2018. gada janvārī, februārī un martā. Datu ievākšana tika organizēta, izmantojot www.visidati.lv elektronisko aptaujas sistēmu. Datu ievākšana notika bez laika ierobežojuma.

Lai atbildētu uz pētījumā izvirzītajiem jautājumiem par saistību starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uzvertu stresu; par saistību starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uzvertu stresu sievietēm un vīriešiem izlasēs, kā arī par saistību dzimuma atšķirībām starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uzvertu stresu, tika veikta datu statistiskā analīze, izmantojot SPSS 21 programmu un aprēķinātas Z vērtības.

REZULTĀTI

Sākotnēji, lai noskaidrotu “Bērības traumas aptaujas” (CTQ), “Agresijas aptaujas”, Č.Spīlbergera dusmu pašnovērtējuma anketas” (STAXI 2) un “Uztvertā stresa skalas” (PSS) ticamību, tika aprēķināti izmantoto metožu iekšējās saskaņotības rādītāji (Kronbaha alfas koeficienti).

Vērtējot iegūtos rezultātus Bērības traumas aptaujai, var secināt, ka adaptētās aptaujas ticamība ir pieņemama, jo $\alpha=0,78$. Salīdzinot ar oriģinālvalodas aptaujas iekšējās saskaņotības rādītājiem, rezultāti ir līdzīgi (skat.1.tabulu).

Bērības traumas aptaujai tika aprēķināts iekšējās saskaņotības rādītājs arī katrai no trim apakšskalām: fiziskās vardarbības skalai $\alpha=0,87$, emocionālās vardarbības skalai $\alpha=0,88$, seksuālās vardarbības skalai $\alpha=0,86$, kas kopumā norāda uz augstiem iekšējās saskaņotības rādītājiem.

1.tabula.

Bērības traumas aptaujas (CTQ) iekšējās saskaņotības rādītāji

	α_1 (n=283)	α_2 (n=286)	α_3 (n=91)	α_4 (n=268)	α_5 (n=11)	α_6 (n=220)
Kronbaha alfa	0,78	0,87	0,87	0,88	0,89	0,90

α_1 - iekšējās saskaņotības rādītājs pētījuma ietvaros izmantotajai, adaptētajai aptaujas versijai;

$\alpha_2 - \alpha_6$ - iekšējās saskaņotības rādītāji oriģinālās Bērības traumas aptaujas versijā piecās dažādās izlasēs.

1. tabulā redzamās $\alpha_1=0,78$ ir iekšējās saskaņotības rādītājs pētījuma ietvaros izmantotajai, adaptētajai aptaujas versijai, kurš salīdzināts ar citiem Bērības traumas aptaujas iekšējās saskaņotības rādītājiem: $\alpha_2=0,87$ (Bernstein et al., 1994), $\alpha_3=0,87$ (Hyman et al., 2007), $\alpha_4=0,88$ (Shin et al., 2015), $\alpha_5=0,89$ (Lee & Enright, 2014), $\alpha_6=0,90$ (Fink et al., 1995), kur $\alpha_2 - \alpha_6$ ir iekšējās saskaņotības rādītāji oriģinālās Bērības traumas aptaujas versijā piecās dažādās izlasēs.

Vērtējot iegūtos rezultātus Agresijas aptaujai, var secināt, ka adaptētās aptaujas ticamība ir laba, jo $\alpha=0,87$. Salīdzinot ar oriģinālvalodas iekšējās saskaņotības rādītājiem, rezultāti ir līdzīgi (skat.2.tabulu).

Agresijas aptaujai tika aprēķināts iekšējās saskaņotības rādītājs arī katrai no četrām apakšskalām: fiziskās agresijas skalai $\alpha=0,76$, verbālās agresijas skalai $\alpha=0,63$, dusmu skalai $\alpha=0,79$, naidīguma skalai $\alpha=0,78$, kas kopumā norāda uz pieņemamiem ticamības rādītājiem, izņemot ticamības rādītājus verbālās agresijas skalai, kas ir apšaubāma.

Agresijas aptaujas iekšējās saskaņotības rādītāji

	α_1 (n=283)	α_2 (n=400)	α_3 (n=526)	α_4 (n=1253)	α_5 (n=244)	α_6 (n=91)
Kronbaha alfa	0,87	0,83	0,81	0,89	0,91	0,85

α_1 - iekšējās saskaņotības rādītājs pētījuma ietvaros izmantotajai, adaptētajai aptaujas versijai;

$\alpha_2 - \alpha_6$ - iekšējās saskaņotības rādītāji oriģinālās Agresijas aptaujas versijā piecās dažādās izlasēs.

2.tabulā redzamās $\alpha_1=0,87$ ir iekšējās saskaņotības rādītājs pētījuma ietvaros izmantotajai, adaptētajai aptaujas versijai, kurš salīdzināts ar citiem Agresijas aptaujas iekšējās saskaņotības rādītājiem: $\alpha_2=0,83$ (Keene & Epps, 2016), $\alpha_3=0,81$ (Veith et al., 2017), $\alpha_4=0,89$ (Buss, & Perry, 1992), $\alpha_5=0,91$ (Dahlen, Martin, Ragan, & Kuhlman, 2004), $\alpha_6=0,85$ (Meloury & Signal, 2014), kur $\alpha_2 - \alpha_6$ ir iekšējās saskaņotības rādītāji Agresijas aptaujas oriģinālās aptaujas versijā piecās dažādās izlasēs.

Vērtējot iegūtos rezultātus Č.Spilbergera dusmu pašnovērtējuma anketai, var secināt, ka adaptētās aptaujas ticamība ir laba, jo $\alpha=0,86$. Salīdzinot ar oriģinālvalodas iekšējās saskaņotības rādītājiem, rezultāti ir līdzīgi (skat.3.tabulu).

Č.Spilbergera dusmu pašnovērtējuma anketai tikai aprēķināts iekšējās saskaņotības rādītājs arī katrai no aptaujas trim skalām un šo skalu apakšskalām: pašreizējo dusmu skalai (S-Ang) $\alpha=0,94$, kur attiecīgi šīs skalas apakšskalām – dusmu izjūtas (F) $\alpha=0,90$, dusmu verbālās izpausmes (V) $\alpha=0,90$, dusmu fiziskās izpausmes (P) $\alpha=0,80$; dusmu kā rakstura iezīmju skalai (T-Ang) $\alpha=0,83$; dusmu izpausmju un kontroles skalai $\alpha=0,78$, kur attiecīgi šīs skalas apakšskalām – uz āru izpausto dusmu skala (AX/O) $\alpha=0,74$, sevī paturēto dusmu skala (AX/I) $\alpha=0,73$, uz āru izpausto dusmu kontroles skala (C/O) $\alpha=0,82$, sevī paturēto dusmu kontroles skala (C/I) $\alpha=0,87$, kas kopumā norāda uz augstiem iekšējās saskaņotības rādītājiem.

Č.Spilbergera dusmu pašnovērtējuma aptaujas iekšējās saskaņotības rādītāji

	α_1 (n=283)	α_2 (n=290)	α_3 (n=244)	α_4 (n=205)	α_5 (n=197)	α_6 (n=1900)
Kronbaha alfa	0,86	0,80	0,80	0,84	0,80	0,87

α_1 - iekšējās saskaņotības rādītājs pētījuma ietvaros izmantotajai, adaptētajai aptaujas versijai;

$\alpha_2 - \alpha_6$ - iekšējās saskaņotības rādītāji Č.Spilbergera dusmu pašnovērtējuma anketas oriģinālajā versijā piecās dažādās izlasēs.

3.tabulā redzamās $\alpha_1=0,86$ ir iekšējās saskaņotības rādītājs pētījuma ietvaros izmantotajai, adaptētajai aptaujas versijai, kurš salīdzināts ar citiem Č.Spīlbergera dusmu pašnovērtējuma anketas iekšējās saskaņotības rādītājiem: $\alpha_2=0,80$ (Taft et al., 2006), $\alpha_3=0,80$ (Dahlen et al., 2004), $\alpha_4=0,84$ (Dahlen & Martin, 2005), $\alpha_5=0,80$ (Allan & Gilbert, 2002), $\alpha_6=0,87$ (Spielberger, 1988), kur $\alpha_2 - \alpha_6$ ir iekšējās saskaņotības rādītāji Č.Spīlbergera dusmu pašnovērtējuma anketas oriģinālajā versijā piecās dažādās izlasēs.

Vērtējot iegūtos rezultātus Uztvertā stresa skalai, var secināt, ka adaptētās aptaujas ticamība ir laba, jo $\alpha=0,88$. Salīdzinot ar oriģinālvalodas iekšējās saskaņotības rādītājiem, rezultāti ir līdzīgi (skat.4.tabulu).

4.tabula.

Uztvertā stresa skalas iekšējās saskaņotības rādītāji

	α_1 (n=283)	α_2 (n=446)	α_3 (n=235)	α_4 (n=91)	α_5 (n=850)	α_6 (n=285)
Kronbaha alfa	0,88	0,85	0,89	0,80	0,80	0,89

α_1 - iekšējās saskaņotības rādītājs pētījuma ietvaros izmantotajai, adaptētajai aptaujas versijai;
 $\alpha_2 - \alpha_6$ - iekšējās saskaņotības rādītāji Uztvertā stresa skalas oriģinālās aptaujas versijā piecās dažādās izlasēs.

3.tabulā redzamās $\alpha_1=0,88$ ir iekšējās saskaņotības rādītājs pētījuma ietvaros izmantotajai, adaptētajai aptaujas versijai, kurš salīdzināts ar citiem Uztvertā stresa skalas iekšējās saskaņotības rādītājiem: $\alpha_2=0,85$ (Cohen et al., 1983), $\alpha_3=0,89$ (Hager & Runtz, 2012), $\alpha_4=0,80$ (Hyman et al., 2007), $\alpha_5=0,81$ (Heinze et al., 2017), $\alpha_6=0,89$ (Roberti et al., 2006), kur $\alpha_2 - \alpha_6$ ir iekšējās saskaņotības rādītāji Uztvertā stresa skalas oriģinālās aptaujas versijā piecās dažādās izlasēs.

Izvērtējot pētījuma ietvaros izmantoto adaptēto aptauju iekšējās saskaņotības rādītājus, var secināt, ka iegūtie dati ir droši, noturīgi un tos var izmantot pētījumā.

Lai noskaidrotu atbilstību normālam sadalījumam, tika izmantots Kolmogorova-Smirnova kritērijs. Rezultātu aprakstošās statistikas rādītāji - vidējās aritmētiskās vērtības (M) un standarta novirzes (SD) ir apkopotas tabulā (skat.5.tabulu).

Bērnības vardarbības pieredzes, dusmu, agresijas un uztvertā stresa aprakstošās statistikas rādītāji un to atbilstība normālajam sadalījumam (N=283), sieviešu (n=207) un vīriešu izlasē (n=76)

	Visai izlasei (N=283)			Sieviešu izlasei (n=207)			Vīriešu izlasei (n=76)		
	K - S			K - S			K - S		
	M	SD	kritērijs	M	SD	kritērijs	M	SD	kritērijs
Emocionālā vardarbība	10,68	4,9	0,00	11,27	4,8	0,00	9,08	4,8	0,01
Fiziskā vardarbība	9,10	4,2	0,00	9,11	4,2	0,00	9,08	4,3	0,00
Dusmu izjūtas	7,85	3,2	0,00	8,13	3,3	0,00	7,09	3,0	0,00
Dusmu verbālās izpausmes	7,56	3,4	0,00	7,76	3,5	0,00	7,03	3,2	0,00
Dusmu fiziskās izpausmes	6,25	2,1	0,00	6,23	2,1	0,00	6,29	2,1	0,00
Dusmas kā stāvoklis	21,66	7,9	0,00	22,12	7,9	0,00	20,41	7,7	0,00
Dusmas kā rakstura iezīme	20,93	5,2	0,00	21,34	5,2	0,03	19,82	5,2	0,03
Uz āru paustas dusmas	15,06	3,6	0,00	15,45	3,4	0,03	14,01	3,8	0,07*
Sevī paturētas dusmas	18,89	4,1	0,07*	18,72	3,9	0,05	19,34	4,4	0,67*
Uz āru pausto dusmu kontrole	22,37	4,3	0,07*	21,99	4,4	0,32*	23,39	3,4	0,37*
Sevī paturēto dusmu kontrole	22,09	4,8	0,13*	21,86	4,7	0,27*	22,72	5,2	0,28*
Dusmu izpausmes indekss	37,50	10,3	0,51*	38,33	10,0	0,86*	35,24	10,7	0,89*
Fiziskā agresija	18,13	5,9	0,01	16,82	5,2	0,01	21,70	6,1	0,63*
Verbālā agresija	13,64	2,7	0,01	13,42	2,6	0,02	14,22	2,9	0,10*
Dusmas	21,57	5,6	0,07*	21,86	5,5	0,05	20,78	5,6	0,87*
Naidīgums	21,48	5,4	0,14*	21,47	5,3	0,15*	21,49	5,5	0,60*
Kopējais agresijas līmenis	74,82	14,6	0,35*	73,58	14,1	0,81*	78,18	15,4	0,44*
Uztvertā stresa līmenis	27,92	6,9	0,27*	28,78	6,6	0,58*	25,59	7,4	0,51*

* $p > 0,05$

Aplūkojot aprakstošās statistikas rādītājus pētījuma izlases ietvaros, redzams, ka Bērnības traumas aptaujas emocionālās vardarbības pieredzes skalas datu empīriskie rādītāji

neatbilst normālajam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$) un fiziskās vardarbības pieredzes skalas datu rādītāji neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$). Č.Spīlbergera dusmu pašnovērtējuma anketas dusmu izjūtu apakšskalās empīriskie dati neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$), dusmu verbālo izpausmju apakšskalās empīriskie dati neatbilst normālajam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$), dusmu fizisko izpausmju apakšskalās empīriskie dati neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$), dusmu kā stāvokļa skalās empīriskie dati neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$), dusmu kā rakstura iezīmes skalās empīriskie dati neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$), uz āru izpausto dusmu skalas datu empīriskie rādītāji neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$), sevī paturēto dusmu skalas datu empīriskie rādītāji atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,07, p>0,05$), uz āru izpausto dusmu kontroles skalās rādītāji atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,07, p>0,05$), sevī paturēto dusmu kontroles skalās rādītāji atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,13, p>0,05$), kopējā dusmu izpausmes indeksa empīriskie dati atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,51, p>0,05$). Agresijas aptaujas fiziskās agresijas skalās dati neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,01, p>0,05$), verbālās agresijas skalās empīriskie dati neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,01, p>0,05$), dusmu skalas datu rādītāji atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,07, p>0,05$), naidīguma skalās datu rādītāji atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,14, p>0,05$), kopējā agresijas līmeņa empīriskie dati atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,35, p>0,05$). Uztvertā stresa skalās empīriskie dati atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,27, p>0,05$).

Aplūkojot aprakstošās statistikas rādītājus sieviešu izlases ietvaros, redzams, ka Bērnības traumas aptaujas emocionālās vardarbības pieredzes skalas datu empīriskie rādītāji neatbilst normālajam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$) un fiziskās vardarbības pieredzes skalas datu rādītāji neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$). Č.Spīlbergera dusmu pašnovērtējuma anketas dusmu izjūtu apakšskalās empīriskie dati neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$), dusmu verbālo izpausmju apakšskalās empīriskie dati neatbilst normālajam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$), dusmu fizisko izpausmju apakšskalās empīriskie dati neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$), dusmu kā stāvokļa skalās empīriskie dati neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$), dusmu kā rakstura iezīmes skalās empīriskie dati neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,03, p>0,05$), uz āru izpausto dusmu skalas datu empīriskie rādītāji neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,03, p>0,05$), sevī paturēto dusmu skalas datu empīriskie rādītāji neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,05, p>0,05$), uz āru izpausto dusmu kontroles skalās rādītāji atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,32, p>0,05$), sevī paturēto dusmu kontroles skalās rādītāji

atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,27, p>0,05$), kopējā dusmu izpausmes indeksa empīriskie dati atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,86, p>0,05$). Agresijas aptaujas fiziskās agresijas skalas dati neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,01, p>0,05$), verbālās agresijas skalas empīriskie dati neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,02, p>0,05$), dusmu skalas datu rādītāji neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,05, p>0,05$), naidīguma skalas datu rādītāji atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,15, p>0,05$), kopējā agresijas līmeņa empīriskie dati atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,81, p>0,05$). Uztvertā stresa skalas empīriskie dati atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,58, p>0,05$).

Aplūkojot aprakstošās statistikas rādītājus vīriešu izlases ietvaros, redzams, ka Bērnības traumas aptaujas emocionālās vardarbības pieredzes skalas datu empīriskie rādītāji neatbilst normālajam sadalījumam ($K-S=0,01, p>0,05$) un fiziskās vardarbības pieredzes skalas datu rādītāji neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$). Č.Spīlbergera dusmu pašnovērtējuma anketas dusmu izjūtu apakšskalās empīriskie dati neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$), dusmu verbālo izpausmju apakšskalās empīriskie dati neatbilst normālajam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$), dusmu fizisko izpausmju apakšskalās empīriskie dati neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$), dusmu kā stāvokļa skalās empīriskie dati neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,00, p>0,05$), dusmu kā rakstura iezīmes skalās empīriskie dati neatbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,03, p>0,05$), uz āru izpausto dusmu skalas datu empīriskie rādītāji atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,07, p>0,05$), sevī paturēto dusmu skalas datu empīriskie rādītāji atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,67, p>0,05$), uz āru izpausto dusmu kontroles skalas rādītāji atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,37, p>0,05$), sevī paturēto dusmu kontroles skalas rādītāji atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,28, p>0,05$), kopējā dusmu izpausmes indeksa empīriskie dati atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,89, p>0,05$). Agresijas aptaujas fiziskās agresijas skalas dati atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,63, p>0,05$), verbālās agresijas skalas empīriskie dati atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,10, p>0,05$), dusmu skalas datu rādītāji atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,87, p>0,05$), naidīguma skalas datu rādītāji atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,60, p>0,05$), kopējā agresijas līmeņa empīriskie dati atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,44, p>0,05$). Uztvertā stresa skalas empīriskie dati atbilst normālam sadalījumam ($K-S=0,51, p>0,05$).

Kā redzams 5.tabulā - tā kā pētījuma izlase pārsniedz 50 respondentu ($N=283$) un pētījuma izlases sievietes ($n=207$) un vīriešu ($n=76$) grupas arī pārsniedz 50 respondentus, turklāt datu sadalījums visai pētījuma izlasei kopumā, vīriešu un sievietes grupās gan atbilst,

gan neatbilst normālam, korelāciju analīzei tika izmantots Spīrmena rangu korelācijas koeficients (r_s) (skat.6.un 7.tabulu).

6.tabula.

Emocionālās un fiziskās vardarbības pieredzes rādītāju, dusmu pašnovērtējuma rādītāju, agresijas rādītāju un uztvertā stresa rādītāju korelācija (N=283)

	Emocionālā vardarbība	Fiziskā vardarbība
Dusmu izjūtas	0,32**	0,19**
Dusmu verbālās izpausmes	0,31**	0,23**
Dusmu fiziskās izpausmes	0,29**	0,23**
Dusmas kā stāvoklis	0,34**	0,22**
Dusmas kā rakstura iezīme	0,26**	0,16**
Uz āru paustas dusmas	0,21**	0,07
Sevī paturētas dusmas	0,15**	0,07
Uz āru pausto dusmu kontrole	-0,16**	-0,05
Sevī paturēto dusmu kontrole	-0,03	0,01
Dusmu izpausmes indekss	0,20**	0,06
Fiziskā agresija	0,03	0,19**
Verbālā agresija	0,01	0,02
Dusmas	0,25**	0,14**
Naidīgums	0,23**	0,15*
Kopējais agresijas līmenis	0,18**	0,17**
Uztvertā stresa līmenis	0,31**	0,15*

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Ņemot vērā iegūtos rezultātus, kas atspoguļoti 6.tabulā, var secināt, ka emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga sakarība ar dusmu izjūtām ($r_s=0,32$, $p<0,01$), dusmu verbālajām izpausmēm ($r_s=0,31$, $p<0,01$), dusmu fiziskām izpausmēm ($r_s=0,29$, $p<0,01$), dusmām kā stāvokli ($r_s=0,34$, $p<0,01$), dusmām kā rakstura iezīmi ($r_s=0,26$, $p<0,01$), uz āru pausto dusmu biežumu ($r_s=0,21$, $p<0,01$), sevī paturēto dusmu biežumu ($r_s=0,15$, $p<0,01$), kā arī ar kopējo dusmu indeksu ($r_s=0,20$, $p<0,01$), kas nozīmē, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo intensīvākas dusmu izjūtas, biežāka dusmu izpaušana verbāli un fiziski, augstāki pašreizējo dusmu izjūtu rādītāji, izteiktākas dusmas kā rakstura iezīme, kā arī augstāki rādītāji gan sevī paturēto dusmu biežumā, gan uz āru pausto dusmu biežumā, un augstāki rādītāji kopējā dusmu izpausmju biežumā. Emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga, negatīva

saistība ar uz āru pausto dusmu kontroli ($r_s=-0,16, p<0,01$), kas nozīmē, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo zemāka uz āru pausto dusmu kontrole, un otrādi. Emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem nepastāv statistiski nozīmīga sakarība ar sevī paturēto dusmu kontroles rādītājiem.

Emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga sakarība ar dusmām ($r_s=0,25, p<0,01$), naidīgumu ($r_s=0,23, p<0,01$), kā arī kopējo agresijas līmeni ($r_s=0,18, p<0,01$), kas nozīmē, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības rādītāji, jo augstāki dusmu rādītāji, izteiktāks naidīgums un augstāks agresijas līmenis. Statistiski nozīmīga sakarība nepastāv starp emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem un verbālo, kā arī fizisko agresiju.

Tāpat emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga saistība ar uztvertā stresa līmeni ($r_s=0,31, p<0,01$), kas nozīmē, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāks uztvertā stresa līmenis.

Fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga sakarība ar dusmu izjūtām ($r_s=0,19, p<0,01$), dusmu verbālajām izpausmēm ($r_s=0,23, p<0,01$), dusmu fiziskām izpausmēm ($r_s=0,23, p<0,01$), dusmām kā stāvokli ($r_s=0,22, p<0,01$) un dusmām kā rakstura iezīmi ($r_s=0,16, p<0,01$), kas nozīmē, jo augstāki fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo intensīvākas dusmu izjūtas, biežāka dusmu izpaušana verbāli un fiziski, augstāki pašreizējo dusmu izjūtu rādītāji, kā arī izteiktākas dusmas kā rakstura iezīme. Fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem nepastāv statistiski nozīmīga sakarība ar uz āru pausto dusmu biežumu, sevī paturēto dusmu biežumu, uz āru pausto dusmu kontroli, sevī paturēto dusmu kontroli, kā arī ar kopējo dusmu izpausmju indeksu.

Fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga saistība ar fizisko agresiju ($r_s=0,19, p<0,01$), dusmām ($r_s=0,14, p<0,01$), naidīgumu ($r_s=0,15, p<0,01$), kā arī ar kopējo agresijas līmeni ($r_s=0,17, p<0,01$), kas nozīmē, ka, jo augstāki fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāki fiziskās agresijas rādītāji, augstāki dusmu rādītāji, izteiktāks naidīgums, kā arī augstāks kopējais agresijas līmenis. Fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem nepastāv statistiski nozīmīgas saistības ar verbālās agresijas rādītājiem.

Tāpat fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga sakarība ar uztvertā stresa līmeni ($r_s=0,15, p<0,05$), kas nozīmē, ka, jo augstāki fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāks uztvertā stresa līmenis.

Emocionālās un fiziskās vardarbības pieredzes rādītāju, dusmu pašnovērtējuma rādītāju, agresijas rādītāju un uztvertā stresa rādītāju korelācija sieviešu ($n=207$) un vīriešu ($n=76$) izlasē

	Sievietes ($n=207$)		Vīrieši ($n=76$)	
	Emocionālā vardarbība	Fiziskā vardarbība	Emocionālā vardarbība	Fiziskā vardarbība
Dusmu izjūtas	0,25**	0,18**	0,39**	0,21
Dusmu verbālās izpausmes	0,24**	0,19**	0,43**	0,36**
Dusmu fiziskās izpausmes	0,22**	0,20**	0,52**	0,32**
Dusmas kā stāvoklis	0,26**	0,20**	0,48**	0,27**
Dusmas kā rakstura iezīme	0,18**	0,12	0,33**	0,25*
Uz āru paustas dusmas	0,12	0,04	0,28**	0,11
Sevī paturētas dusmas	0,10	0,04	0,32**	0,12
Uz āru pausto dusmu kontrole	-0,10	-0,02	-0,18	-0,13
Sevī paturēto dusmu kontrole	-0,03	-0,01	-0,05	0,10
Dusmu izpausmes indekss	0,13	0,03	0,26*	0,11
Fiziskā agresija	0,13	0,14*	0,17	0,41**
Verbālā agresija	0,06	0,01	-0,02	0,05
Dusmas	0,24**	0,14*	0,23*	0,15
Naidīgums	0,24**	0,15*	0,22	0,15
Kopējais agresijas līmenis	0,22**	0,14*	0,22	0,23*
Uztvertā stresa līmenis	0,24**	0,15*	0,36**	0,14

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Ņemot vērā iegūtos rezultātus, kas atspoguļoti 7.tabulā, var secināt, ka sieviešu izlasē emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga sakarība ar dusmu izjūtām ($r_s=0,25$, $p<0,01$), dusmu verbālajām izpausmēm ($r_s=0,24$, $p<0,01$), dusmu fiziskām izpausmēm ($r_s=0,22$, $p<0,01$), dusmām kā stāvokli ($r_s=0,26$, $p<0,01$) un dusmām kā rakstura iezīmi ($r_s=0,18$, $p<0,01$), kas nozīmē, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo intensīvākas dusmu izjūtas, biežāka dusmu izpaušana verbāli un fiziski, augstāki pašreizējo dusmu izjūtu rādītāji, kā arī izteiktākas dusmas kā rakstura iezīme. Sieviešu izlasē nepastāv statistiski nozīmīgas sakarības starp emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem un uz āru pausto dusmu biežumu, sevī paturēto dusmu biežumu, uz āru pausto dusmu kontroli, sevī paturēto dusmu kontroli un ar kopējo dusmu indeksu.

Sieviešu izlasē emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga sakarība ar dusmām ($r_s=0,24$, $p<0,01$), naidīgumu ($r_s=0,24$, $p<0,01$), kā arī ar kopējo agresijas līmeni ($r_s=0,22$, $p<0,01$), kas nozīmē, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības rādītāji, jo augstāki dusmu rādītāji, izteiktāks naidīgums un augstāks agresijas līmenis. Statistiski

nozīmīga sakarība nepastāv starp emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem un verbālo, kā arī fizisko agresiju.

Tāpat sieviešu izlasē emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga saistība ar uztvertā stresa līmeni ($r_s=0,24$, $p<0,01$), kas nozīmē, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāks uztvertā stresa līmenis.

Sieviešu izlasē fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga sakarība ar dusmu izjūtām ($r_s=0,18$, $p<0,01$), dusmu verbālajām izpausmēm ($r_s=0,19$, $p<0,01$), dusmu fiziskām izpausmēm ($r_s=0,20$, $p<0,01$), dusmām kā stāvokli ($r_s=0,20$, $p<0,01$), kas nozīmē, ka, jo augstāki fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo intensīvākas dusmu izjūtas, biežāka dusmu izpausana verbāli un fiziski un augstāki pašreizējo dusmu izjūtu rādītāji. Sieviešu izlasē nepastāv statistiski nozīmīgas sakarības starp fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem un uz āru pausto dusmu biežumu, sevī paturēto dusmu biežumu, uz āru pausto dusmu kontroli, sevī paturēto dusmu kontroli un ar kopējo dusmu indeksu.

Sieviešu izlasē fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga sakarība ar fizisko agresiju ($r_s=0,14$, $p<0,05$), dusmām ($r_s=0,14$, $p<0,05$), naidīgumu ($r_s=0,15$, $p<0,05$), kā arī ar kopējo agresijas līmeni ($r_s=0,14$, $p<0,05$), kas nozīmē, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības rādītāji, jo augstāks fiziskās agresijas līmenis, augstāki dusmu rādītāji, izteiktāks naidīgums un augstāks agresijas līmenis. Statistiski nozīmīga sakarība nepastāv starp fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem un verbālo agresiju.

Sieviešu izlasē, fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga saistība ar uztvertā stresa līmeni ($r_s=0,15$, $p<0,05$), kas nozīmē, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāks uztvertā stresa līmenis.

Izvērtējot iegūtos rezultātus vīriešu izlases ietvaros, var secināt, ka emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga sakarība ar dusmu izjūtām ($r_s=0,39$, $p<0,01$), dusmu verbālajām izpausmēm ($r_s=0,43$, $p<0,01$), dusmu fiziskām izpausmēm ($r_s=0,52$, $p<0,01$), dusmām kā stāvokli ($r_s=0,48$, $p<0,01$), dusmām kā rakstura iezīmi ($r_s=0,33$, $p<0,01$), uz āru pausto dusmu biežumu ($r_s=0,28$, $p<0,01$), sevī paturēto dusmu biežumu ($r_s=0,32$, $p<0,01$), kā arī ar kopējo dusmu indeksu ($r_s=0,26$, $p<0,01$), kas nozīmē, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo intensīvākas dusmu izjūtas, biežāka dusmu izpausana verbāli un fiziski, augstāki pašreizējo dusmu izjūtu rādītāji, izteiktākas dusmas kā rakstura iezīme, kā arī augstāki rādītāji gan sevī paturēto dusmu biežumā, gan uz āru pausto dusmu biežumā, un augstāki rādītāji kopējā dusmu izpausmju

biežumā. Vīriešu izlasē emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem nepastāv statistiski nozīmīga saistība ar uz āru pausto dusmu kontroli un ar sevī paturēto dusmu kontroli.

Vīriešu izlasē emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga sakarība ar dusmu rādītājiem ($r_s=0,23$, $p<0,05$), kas nozīmē, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāki dusmu rādītāji. Statistiski nozīmīga saistība vīriešu izlasē nepastāv starp emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem un fizisko agresiju, verbālo agresiju, naidīgumu un kopējo agresijas līmeni.

Vīriešu izlasē emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga saistība ar uztvertā stresa līmeni ($r_s=0,36$, $p<0,01$), kas nozīmē, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāks uztvertā stresa līmenis.

Fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem vīriešu izlasē pastāv statistiski nozīmīga sakarība ar dusmu verbālajām izpausmēm ($r_s=0,36$, $p<0,01$), dusmu fiziskām izpausmēm ($r_s=0,32$, $p<0,01$), dusmām kā stāvokli ($r_s=0,27$, $p<0,01$) un dusmām kā rakstura iezīmi ($r_s=0,25$, $p<0,05$), kas nozīmē, jo augstāki fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo biežāka dusmu izpaušana verbāli un fiziski, augstāki pašreizējo dusmu izjūtu rādītāji, kā arī izteiktākas dusmas kā rakstura iezīme. Fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem nepastāv statistiski nozīmīga sakarība ar dusmu izjūtām, uz āru pausto dusmu biežumu, sevī paturēto dusmu biežumu, uz āru pausto dusmu kontroli, sevī paturēto dusmu kontroli, kā arī ar kopējo dusmu izpausmju indeksu.

Vīriešu izlasē fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv statistiski nozīmīga saistība ar fizisko agresiju ($r_s=0,41$, $p<0,01$), kā arī kopējo agresijas līmeni ($r_s=0,23$, $p<0,05$), kas nozīmē, ka, jo augstāki fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāki fiziskās agresijas rādītāji un augstāks kopējais agresijas līmenis. Vīriešu izlasē fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem nepastāv statistiski nozīmīga sakarība ar verbālo agresiju, dusmām un naidīgumu.

Tāpat vīriešu izlasē nepastāv statistiski nozīmīga saistība starp fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem un uztvertā stresa līmeni.

Lai noskaidrotu, vai pastāv dzimumatšķirības saistībā starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu, Spīrmena rangu korelācijas koeficientu salīdzināšanai tika aprēķinātas Z vērtības (skat.8.tabulu).

Emocionālās vardarbības, fiziskās vardarbības, dusmu, agresijas un uztvertā stresa korelācijas koeficientu salīdzināšana sievietēm ($n=207$) un vīriešiem ($n=76$) izlasēs

	Emocionālā vardarbība	Fiziskā vardarbība
Dusmu izjūtas	-1,50	-0,30
Dusmu verbālās izpausmes	-2,10*	-1,90
Dusmu fiziskās izpausmes	-3,60**	-1,30
Dusmas kā stāvoklis	-2,50*	-0,80
Dusmas kā rakstura iezīme	-1,50	-1,40
Uz āru paustas dusmas	-1,20	0,70
Sevī paturētas dusmas	-2,30*	-0,80
Uz āru pausto dusmu kontrole	-0,80	-1,10
Sevī paturēto dusmu kontrole	0,20	-0,90
Dusmu izpausmes indekss	-1,50	-0,80
Fiziskā agresija	0,40	-3,00**
Verbālā agresija	0,40	-0,30
Dusmas	-0,20	-0,10
Naidīgums	-0,30	0,00
Kopējais agresijas līmenis	0,00	-0,90
Uztvertā stresa līmenis	-1,50	0,10

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Aplūkojot 8.tabulā redzamos rezultātus, var secināt, ka statistiski nozīmīgas atšķirības radījās starp emocionālās vardarbības pieredzes un dusmu fizisko izpausmju korelācijas koeficientiem, jo emocionālās vardarbības un dusmu fizisko izpausmju korelācijas koeficientu aprēķinātā Z vērtība ir lielāka par noteikto Z kritisko vērtību ($-3,60_{Zapr} > 2,58_{Zkrit}$, $p < 0,01$), starp emocionālās vardarbības pieredzes un dusmu verbālo izpausmju korelācijas koeficientiem, jo emocionālās vardarbības un dusmu verbālo izpausmju korelācijas koeficientu aprēķinātā Z vērtība ir lielāka par noteikto Z kritisko vērtību ($-2,10_{Zapr} > 1,96_{Zkrit}$, $p < 0,05$), starp emocionālās vardarbības pieredzes un dusmu kā stāvokļa korelācijas koeficientiem, jo emocionālās vardarbības un dusmu kā stāvokļa korelācijas koeficientu aprēķinātā Z vērtība ir lielāka par noteikto Z kritisko vērtību ($-2,50_{Zapr} > 1,96_{Zkrit}$, $p < 0,05$) un starp emocionālās vardarbības pieredzes un sevī paturēto dusmu korelācijas koeficientiem, jo emocionālās vardarbības un sevī paturēto dusmu korelācijas koeficientu aprēķinātā Z vērtība ir lielāka par noteikto Z kritisko vērtību ($-2,30_{Zapr} > 1,96_{Zkrit}$, $p < 0,05$).

Tāpat arī statistiski nozīmīgas atšķirības rādītājos pastāv starp fiziskas vardarbības pieredzes un fiziskās agresijas korelācijas koeficientiem, jo fiziskās vardarbības un fiziskās agresijas korelācijas koeficientu aprēķinātā Z vērtība ir lielāka par noteikto Z kritisko vērtību ($-3,00 > 2,58$ z_{krit} , $p < 0,01$). Tas nozīmē, ka saistības ciešums starp emocionālās vardarbības pieredzi un dusmu fiziskajām izpausmēm, dusmu verbālajām izpausmēm, dusmām kā stāvokli un sevī paturētajām dusmām statistiski nozīmīgi atšķiras sievietes un vīriešu izlasēs, kā arī saistības ciešums starp fiziskās vardarbības pieredzi un fizisko agresiju statistiski nozīmīgi atšķiras sievietes un vīriešu izlasēs.

DISKUSIJA

Maģistra darba mērķis bija noskaidrot, vai pastāv saistība starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu, un kādas ir šo saistību dzimumatšķirības. Tika izvirzīti trīs pētījuma jautājumi: 1. Kāda saistība pastāv starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu? 2. Kāda saistība pastāv starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu sievietēm un vīriešiem? 3. Vai pastāv dzimuma atšķirības saistībā starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu?

Iegūtie rezultāti parāda, ka, jo augstāki emocionālās un fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo intensīvākas dusmu izjūtas, biežāka dusmu izpausšana verbāli un fiziski, augstāki pašreizējo dusmu izjūtu rādītāji, kā arī izteiktākas dusmas kā rakstura iezīme. Iegūtajos rezultātos redzams, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāki rādītāji gan sevī paturēto dusmu biežumā, gan uz āru pausto dusmu biežumā, tāpat - augstāki rādītāji kopējā dusmu izpausmju biežumā, kā arī, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo zemāka uz āru pausto dusmu kontrole, un otrādi. Emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem nepastāv statistiski nozīmīga sakarība ar sevī paturēto dusmu kontroles rādītājiem, savukārt, fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem nepastāv statistiski nozīmīga sakarība ar uz āru pausto dusmu biežumu, sevī paturēto dusmu biežumu, uz āru pausto dusmu kontroli, sevī paturēto dusmu kontroli, kā arī ar kopējo dusmu izpausmju indeksu. Kā redzams rezultātos, emocionālai vardarbībai pastāv izteiktākas saistības ar dažādām dusmu iezīmēm, kas saistās arī ar iepriekš veiktiem pētījumiem (Tuscic et al., 2013), kā arī kopumā iepriekšējie pētījumi rāda, ka jebkādas vardarbības pieredze bērnībā saistās ar izteiktākām dusmu izpausmēm pieaugušo vecumā (Springer et al., 2007). Tāpat rezultātos redzams, ka augstāki korelācijas koeficienti ir dusmu izpausmēm ar emocionālu vardarbības pieredzi, kas atbilst iepriekš veiktam pētījumam, kas norādīja uz to, ka emocionālās vardarbības pieredze atstāj ilgstošākas un izteiktākas sekas uz personas emociju regulācijas sistēmu, kā arī personību kopumā (Tuscic et al. 2013).

Iegūtie rezultāti parāda, ka, jo augstāki emocionālās un fiziskās vardarbības rādītāji, jo augstāki dusmu rādītāji, izteiktāks naidīgums un augstāks agresijas līmenis. Savukārt, jo augstāki fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāki fiziskās agresijas rādītāji. Daudzos iepriekš veiktos pētījumos minēts, ka bērnībā piedzīvotai vardarbībai ir statistiski nozīmīga saistība ar verbālo agresiju, fizisko agresiju, naidīgumu un dusmām (Veith et al., 2017, Smith

et al., 2010, Sergeantanis et al., 2014, Poudžiunas, 2011, Tuscic et al., 2013; Finzi et al., 2014), taču šajā pētījumā ne emocionālās, ne fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji statistiski nozīmīgi nav saistīti ar verbālās agresijas rādītājiem, kā arī emocionālās vardarbības pieredzei nav statistiski nozīmīga saistība ar fiziskās agresijas rādītājiem. Līdzīgi citā pētījumā netika atrasta statistiski nozīmīga saistība fiziskās agresijas rādītājiem ar verbālās agresijas rādītājiem (Keene & Epps). Iemesls šim varētu būt tas, ko katrā kultūrā cilvēki izprot ar vārdiem “verbālā agresija”, piemēram, manuprāt, Latvijā verbālo agresiju biežāk saprot ar necenzētu vārdu lietošanu, kliegšanu, izsmiešanu, bet pētījumā izmantotajā Agresijas aptaujā, jautājumi, kas attiecās uz verbālo agresiju bija vairāk vērsti uz viedokļa izteikšanas īpatnībām, pie tam, ticamības rādītāji Agresijas aptaujā tieši verbālās agresijas skalai bija viszemākie ($\alpha=0,63$), kas norāda uz apšaubāmu ticamību, kas varētu ietekmēt iegūtos rezultātus.

Tāpat, iegūtajos rezultātos redzams, ka, jo augstāki emocionālās un fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāks uztvertā stresa līmenis, kas saistās arī ar iepriekšējos pētījumos iegūtajiem rezultātiem (Hyman et al., 2007; Heinze et al., 2017). Arī šajos rezultātos redzams, ka emocionālās vardarbības pieredzes rādītājiem pastāv ciešāka sakarība ar uztvertā stresa rādītājiem, kas arī atbilst iepriekš veiktam pētījumam, kurā tika minēts, ka emocionālā vardarbība rada paaugstinātu jūtīgumu pret stresoriem, kas būtiski paaugstina uztvertā stresa līmeni, sakarā ar būtiskiem kaitējumiem emociju regulācijas sistēmai (Spinazzola et al., 2014).

Aplūkojot iegūtos rezultātus sieviešu un vīriešu izlasēs redzams, ka gan sieviešu, gan vīriešu izlasēs - jo augstāki emocionālās un fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo biežāka dusmu izpaušana verbāli un fiziski un augstāki pašreizējo dusmu izjūtu rādītāji. Citā pētījumā minēts, ka sievietēm vardarbības pieredze nozīmīgāk saistās ar dusmu kā pašreizējā stāvokļa rādītājiem (Hamdan-Mansour et al., 2012), tomēr šī pētījuma rezultāti norāda uz to, ka ciešāka sakarība starp abiem vardarbības veidiem un dusmām kā pašreizējo stāvokli pastāv tieši vīriešu izlasē. Sieviešu izlasē jo augstāki emocionālās un fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo intensīvākas dusmu izjūtas, taču vīriešu izlasē šāda saistība uzrādās tikai emocionālas vardarbības pieredzei ar dusmu izjūtām, savukārt, vīriešu izlasē sakarība nepastāv starp fiziskās vardarbības pieredzi un dusmu izjūtām. Vīriešu izlasē, jo augstāki emocionālās un fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo izteiktākas dusmas kā rakstura iezīme, taču sieviešu izlasē šāda saistība parādījās tikai emocionālās vardarbības pieredzes saistībā ar dusmām kā rakstura iezīmi, savukārt, sieviešu izlases ietvaros fiziskās vardarbības pieredzei nepastāv statistiski nozīmīga saistība ar dusmām kā rakstura iezīmi. Tāpat vīriešu

izlasē, ko augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo izteiktāk tiek paustas dusmas uz āru, vairāk tās tiek paturētas arī sevī, kā arī ir augstāks kopējais dusmu izpausmju indekss, savukārt, sieviešu izlasē ne ar vienu no vardarbības veidiem šāda sakarība neuzrādās.

Turpretim, citos pētījumos minēts, ka sievietēm vairāk raksturīgi apspiest dusmas, savukārt, vīrieši pēc pārciestas vardarbības vairāk dusmas vērs uz āru (Thomas et al., 2012; Gupta et al., 2011). Kopumā gan sieviešu, gan vīriešu izlasē nepastāv statistiski nozīmīgas sakarības starp emocionālās un fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem un uz āru pausto dusmu kontroli, kā arī ar sevī paturēto dusmu kontroli, kas atbilst cita pētījuma rezultātiem, kur netika atrastas atšķirības vīriešiem un sievietēm dusmu kontroles rādītājos (Robertson et al., 2015).

Iegūtie rezultāti sieviešu un vīriešu izlasēs parāda, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāki dusmu rādītāji, kā arī, jo augstāki fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāks fiziskās agresijas līmenis, kas atbilst cita pētījuma rezultātiem, kurā minēts, ka pārciesta fiziska vardarbība gan sievietēm, gan vīriešiem prognozē augstāku fiziskās agresijas līmeni (Csibi & Csibi, 2011). Sieviešu izlasē – jo augstāki emocionālās un fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo izteiktāks naidīgums un augstāks kopējais agresijas līmenis, taču vīriešu izlasē nepastāv sakarība naidīguma rādītājiem ne ar vienu no vardarbības veidiem, kā arī kopējam agresijas līmenim pastāv statistiski nozīmīga sakarība tikai ar fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem, turpretim, ar emocionālās vardarbības rādītājiem šāda sakarība nepastāv. Tāpat gan sieviešu, gan vīriešu izlasē nepastāv statistiski nozīmīga sakarība emocionālās vardarbības pieredzei ar fizisko agresiju, savukārt, vīriešu izlasē nepastāv statistiski nozīmīga sakarība fiziskās vardarbības rādītājiem un dusmām. Citu pētījumu rezultāti rāda, ka vīriešiem, kuri cietuši no fiziskas vardarbības, ir augstāks fiziskās agresijas līmenis (Taft et al., 2006), taču šajā pētījumā ne sieviešu, ne vīriešu izlasē neparādījās nozīmīga sakarība verbālās agresijas līmenim ne ar vienu no vardarbības veidiem, ko, iespējams, varētu skaidrot ar augstāk minēto iemeslu, par verbālās agresijas būtības izpratni kultūrvīdē, kā arī Agresijas aptaujas verbālās agresijas skalas apšaubāmo ticamības rādītāju.

Tāpat, iegūtajos rezultātos sieviešu un vīriešu izlasēs redzams, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāks uztvertā stresa līmenis, kas atbilst cita pētījuma rezultātiem, kur šī saistība tika pamatota ar emocionālās vardarbības pieredzes negatīvo ietekmi uz personas emociju regulācijas sistēmu, kā rezultātā no emocionālas vardarbības cietušie jebkuru stresoru uztvers jūtīgāk (Spinazzola et al., 2014). Sieviešu izlasē, jo augstāki fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāks uztvertā stresa līmenis, savukārt, vīriešu izlasē nepastāv statistiski nozīmīga saistība starp fiziskās vardarbības

pieredzes rādītājiem un uztvertā stresa līmeni. Citā pētījumā sievietēm pārciesta fiziska vardarbība nozīmīgi nesaistījās ar uztvertā stresa līmeni (Glases van Os et al., 2006), kā tas ir šajā pētījumā. Tomēr, ir pētījumi, kuros sieviešu izlasē, tāpat kā šajā pētījumā, fiziskās vardarbības augstāki rādītāji saistās ar augstāku uztvertā stresa līmeni (Heinze et al., 2017; Greenfield & Marks, 2009).

Iegūtie pētījuma rezultāti par saistību dzimumatšķirībām parāda to, ka sieviešu un vīriešu izlasēs statistiski nozīmīgi atšķiras saistība starp emocionālās vardarbības pieredzi un dusmu fiziskajām izpausmēm, dusmu verbālajām izpausmēm, dusmām kā stāvokli un sevī paturētajām dusmām, kā arī saistība starp fiziskās vardarbības pieredzi un fizisko agresiju. Šie rezultāti varētu liecināt par to, ka vīriešiem, kuri bērnībā cietuši no emocionālas vardarbības, ir vairāk raksturīgs savas dusmas pieaugušo vecumā izpaust fiziskā un verbālā veidā, vīriešiem vairāk raksturīgas dusmas kā stāvoklis un vīrieši vairāk tendēti paturēt dusmas sevī, kā arī, vīrieši, kuri bērnībā cietuši no fiziskas vardarbības, pieaugušo vecumā būs fiziski agresīvāki un biežāk fiziski agresīvi reaģēs, uz ko norāda tas, ka emocionālās vardarbības pieredzes saistība ar dusmu fiziskajām izpausmēm vīriešu izlasē bija vairāk nekā divas reizes ciešāka, saistība ar verbālajām izpausmēm un dusmām kā stāvokli – gandrīz divas reizes ciešāka un saistība ar sevī paturētām dusmām – vairāk nekā trīs reizes ciešāka nekā sieviešu izlasē, savukārt, saistība fiziskās vardarbības pieredzei ar fizisko agresiju vīriešu izlasē bija gandrīz trīs reizes ciešāka nekā sieviešu izlasē.

Pie pētījuma ierobežojumiem varu minēt to, ka Agresijas aptaujas verbālās skalas ticamības rādītāji bija apšaubāmi, kas varēja ietekmēt pētījuma rezultātus attiecībā uz emocionālas un fiziskas vardarbības sakarību ciešumu ar verbālo agresiju gan sieviešu, gan vīriešu izlasē. Iespējams, būtu nepieciešams veikt atkārtotu aptaujas adaptāciju, koriģējot verbālās agresijas skalā iekļautos apgalvojumus, vairāk pielāgojot tos mūsu kultūrvidei, jo, pieļauju, ka mūsu kultūrā cilvēki ar verbālo agresiju saprot vairāk verbāli uzbrūkošu attieksmi pret citiem, nekā sava viedokļa un domu izteikšanu, uz ko bija virzīti verbālās agresijas skalā ietvertie apgalvojumi.

Ņemot vērā to, ka Bērnības traumas aptaujas emocionālās vardarbības un fiziskās vardarbības skalu rādītāji visā izlasē neatbilda normālam sadalījumam, Agresijas aptaujas un Dusmu pašnovērtējuma aptaujas rādītāji gan atbilda, gan neatbilda normālam sadalījumam, un, lai arī Uztvertās stresa skalas rādītājos tika uzrādīts normāls sadalījums, tomēr ir pamats uzskatīt, ka pētījuma rezultātus nevar attiecināt uz visu šī vecumposma populāciju. Arī sieviešu izlasē pētījumā izmantoto metožu skalu rādītāji gan atbilda, gan neatbilda normālam sadalījumam, līdz ar to, sieviešu izlases rezultātus nevar attiecināt uz visām sievietēm šajā

vecumposmā. Vīriešu izlasē Agresijas aptaujas un Uztvertā stresa skalas rādītāji atbilda normālam sadalījumam, bet Bērnības traumas aptaujas skalu rādītāji neuzrādīja atbilstību normālam sadalījumam, kā arī Dusmu pašnovērtējuma aptaujas skalu rādītāji gan atbilda, gan neatbilda normālam sadalījumam, kas dod pamatu uzskatīt, ka šos rādītājus nevar attiecināt uz visu vīriešu populāciju šajā vecumposmā. Kopumā šī pētījuma rezultāti varētu būt izmantojami plašāka, līdzīga pētījuma ietvaros.

Šī pētījuma kontekstā būtu lietderīgi izpētīt, kādas atšķirības dusmu izpausmēs, agresijas rādītājos un uztvertā stresa līmenī pastāv starp divām grupām – ar vardarbības pieredzi un bez vardarbības pieredzes.

Kopumā šī pētījuma rezultāti ir nozīmīgi, ļaujot vairāk izprast emocionālas un fiziskas vardarbības bērnībā negatīvo ietekmi uz pieauguša cilvēka emociju izpausmēm, reaģēšanas veidiem dažādās situācijās, kā arī attiecībās ar līdzcilvēkiem, kā arī uz to, kā cilvēks turpmāk dzīves laikā uztver stresu, izjūt ar viņu notiekošo kā nekontrolējamu, neprognozējamu, pārslogojošu. Šie rezultāti ir būtiski izpratnei attiecībā uz bērnības vardarbības pieredzi un pieauguša cilvēka subjektīvām izjūtām, kas saistās ar dažādām frustrējošām situācijām, kā arī to, kā indivīds pieaugušā vecumā spēj pārvarēt šīs frustrējošās situācijas – kontrolēt dusmas, izpaust tās pret citiem, tāpat – cik ļoti nozīmīgai ir jābūt situācijai, lai cilvēks sāktu izjust dusmas – tās izpaust, vai, gluži otrādi – apspiest. Manuprāt, šie rezultāti ir nozīmīgi, lai saprastu, ka bērnībā piedzīvota vardarbība spēj postoši ietekmēt cilvēka personību un emociju izpausmes dzīves laikā.

Šī pētījuma rezultāti varētu būt nozīmīgi arī attiecībā uz bērnības vardarbības pieredzi un uztvertā stresa līmeni pieaugušo vecumā, jo līdz šim Latvijā šāda veida saistības netika apskatītas nevienā pētījumā, pie tam, arī citur pasaulē nav ļoti plaši pētīta bērnības emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzes saistība ar uztverto stresu pieaugušo vecumā. Līdz ar to, šī pētījuma rezultātus Latvijas robežās varētu uzskatīt kā novatoriskus, kas sniedz ieskatu tajā, ka personas agrīna vardarbības pieredze nozīmīgi saistās ar to, cik lielā mērā viņš pieaugušo vecumā vērtēs ar viņu notiekošo kā nekontrolējamu, neprognozējamu, līdz ar to, palielinot sevī stresa izjūtas.

SECINĀJUMI

Maģistra darbā tika aplūkotas un apkopotas teorētiskās atziņas un pētījumi par emocionālu un fizisku vardarbību bērnībā, kā arī to saistību ar pieauguša cilvēka dusmu izpausmēm, agresiju un uztverto stresu. Kopumā ir atrodams liels skaits pētījumu, kuros apskatīta bērnības vardarbības pieredzes saistība ar pieauguša cilvēka dusmu izpausmēm un agresijas līmeni, taču ir maz pētījumu par vardarbības pieredzes saistību ar uztverto stresu pieaugušo vecumā. Tāpēc pētījuma ietvaros tika izvirzīts pētījuma jautājums - Kāda saistība pastāv starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu?

Apkopojot un analizējot pētījumus un teorētiskās atziņas par bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, to saistību ar dusmām, agresiju un uztverto stresu, dažādos pētījumos uzrādījās atšķirīgi rezultāti attiecībā uz sievietes un vīriešu bērnības vardarbības pieredzes saistību ar dusmām, agresiju un uztverto stresu, līdz ar to, tika izvirzīti vēl divi pētījuma jautājumi - Kāda saistība pastāv starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu sievietes un vīriešu izlasēs? Vai pastāv dzimuma atšķirības saistībā starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu?

Iepriekš veiktie pētījumi parāda atšķirīgus rezultātus bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības saistībā ar dažādām dusmu izpausmju iezīmēm – cik bieži un cik ilgā laika periodā dusmas tiek paustas (Fernandez et al., 2014), kāds ir personas pašreizējo dusmu stāvoklis (dusmu fiziskās izpausmes, dusmu verbālās izpausmes, dusmu izjūtas), vai dusmas izpaužas kā, kā tās tiek izpaustas (paturētas sevī vai izpaustas uz āru) un cik lielā mērā cilvēks to izpaušmi spēj kontrolēt (Spielberger, 1988). Ir pētījumi, kuros vardarbības pieredze ir saistīta ar izteiktākām dusmu izpausmēm (Tuscic et al., 2013; Springer et al., 2007), bet ir pētījumi, kuros sievietēm un vīriešiem atšķiras dusmu izpausmes pēc bērnībā piedzīvotas vardarbības (Hamdan-Mansour et al., 2012; Thomas et al., 2012).

Tāpat arī atšķirīgi rezultāti ir pētījumos par saistībām starp bērnības vardarbības pieredzi un agresiju - fizisko agresiju, verbālo agresiju, dusmām, naidīgumu un kopējo agresijas līmeni (Buss, 1961, kā minēts Ramirez & Andreu, 2006). Ir pētījumi, kur visi agresijas rādītāji ir cieši saistīti ar vardarbības rādītājiem (Poudžiunas, 2011; Smith et al., 2010), bet ir pētījumi, kuros netiek atrastas vienlīdz ciešas sakarības agresijas rādītājiem ar vardarbības rādītājiem (Veith et al., 2017; Keene & Epps, 2016), kā arī atšķirīgas saistības

atrodamas pētījumos par sieviešu un vīriešu agresijas izpausmēm (Taft et al., 2006; Csibi & Csibi, 2011).

Kopumā ir maz pētīta bērnības vardarbības pieredzes saistība ar uztverto stresu pieaugušo vecumā, taču apskatītajos pētījumos atšķiras rezultāti šajās saistībās sieviešu un vīriešu izlasēs – vīriešiem neuzrādās vardarbības pieredzes saistība ar uztvertā stresa rādītājiem, savukārt sievietēm – šī sakarība ir cieša (Heinze et al., 2017; Greenfield & Marks, 2009), savukārt citā pētījumā šāda sakarība neuzrādījās (Glaser van Os et al., 2006).

Atbildot uz pirmo pētījuma jautājumu - Kāda saistība pastāv starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu, šajā pētījumā tika iegūti rezultāti, kas apstiprina citu pētījumu rezultātus - jo augstāki personas emocionālās un fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo intensīvākas dusmu izjūtas, biežāka dusmu izpaušana verbāli un fiziski, augstāki pašreizējo dusmu izjūtu rādītāji, kā arī izteiktākas dusmas kā rakstura iezīme. Iegūtajos rezultātos redzams, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāki rādītāji gan sevī paturēto dusmu biežumā, gan uz āru pausto dusmu biežumā, tāpat - augstāki rādītāji kopējā dusmu izpausmju biežumā, kā arī, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo zemāka uz āru pausto dusmu kontrole, un otrādi.

Tāpat iegūtie rezultāti parāda, ka, jo augstāki emocionālās un fiziskās vardarbības rādītāji, jo augstāki dusmu rādītāji, izteiktāks naidīgums un augstāks agresijas līmenis. Savukārt, jo augstāki fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāki fiziskās agresijas rādītāji. Iegūtajos rezultātos redzams, ka, jo augstāki emocionālās un fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāks uztvertā stresa līmenis, kas saistās arī ar iepriekšējos pētījumos iegūtajiem rezultātiem.

Atbildot uz otro pētījuma jautājumu - Kāda saistība pastāv starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu sieviešu un vīriešu izlasēs, šajā pētījumā iegūtie rezultāti sieviešu un vīriešu izlasēs ir atšķirīgi, tāpat kā citos pētījumos, kuros uzrādījās atšķirīgi rezultāti attiecībā uz bērnības vardarbības pieredzes saistību ar dusmām, agresiju un uztverto stresu sieviešu un vīriešu izlasēs. Rezultāti rāda, ka gan sievietēm, gan vīriešiem - jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāki dusmu rādītāji, kā arī, jo augstāki fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāks fiziskās agresijas līmenis. Sieviešu izlasē – jo augstāki emocionālās un fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo izteiktāks naidīgums un augstāks kopējais agresijas līmenis, taču vīriešu izlasē kopējam agresijas līmenim pastāv statistiski nozīmīga sakarība tikai ar fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem.

Iegūtie rezultāti attiecībā uz dusmām sievietēm un vīriešu izlasēs parāda, ka abās izlasēs - jo augstāki emocionālās un fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo biežāka dusmu izpausšana verbāli un fiziski un augstāki pašreizējo dusmu izjūtu rādītāji. Sievietēm izlasē jo augstāki emocionālās un fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo intensīvākas dusmu izjūtas, taču vīriešu izlasē šāda saistība uzrādās tikai emocionālas vardarbības pieredzei ar dusmu izjūtām. Vīriešu izlasē, jo augstāki emocionālās un fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo izteiktākas dusmas kā rakstura iezīme, taču sievietēm izlasē šāda saistība parādījās tikai emocionālās vardarbības pieredzes saistībā ar dusmām kā rakstura iezīmi. Tāpat vīriešu izlasē, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo izteiktāk tiek paustas dusmas uz āru, vairāk tās tiek paturētas arī sevī, kā arī ir augstāks kopējais dusmu izpausmju indekss.

Tāpat, iegūtajos rezultātos sievietēm un vīriešu izlasēs redzams, ka, jo augstāki emocionālās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāks uztvertā stresa līmenis, kas atbilst cita pētījuma rezultātiem (Spinazzola et al., 2014). Sievietēm izlasē, jo augstāki fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, jo augstāks uztvertā stresa līmenis, savukārt, vīriešu izlasē nepastāv statistiski nozīmīga saistība starp fiziskās vardarbības pieredzes rādītājiem un uztvertā stresa līmeni.

Atbildot uz trešo pētījuma jautājumu - Vai pastāv dzimuma atšķirības saistībā starp bērnībā piedzīvotas emocionālas un fiziskas vardarbības pieredzi, dusmām, agresiju un uztverto stresu, iegūtie pētījuma rezultāti parāda to, ka sievietēm un vīriešu izlasēs statistiski nozīmīgi atšķiras saistība starp emocionālās vardarbības pieredzi un dusmu fiziskajām izpausmēm, dusmu verbālajām izpausmēm, dusmām kā stāvokli un sevī paturētajām dusmām, kā arī saistība starp fiziskās vardarbības pieredzi un fizisko agresiju. Šie rezultāti varētu liecināt par to, ka vīriešiem, kuri bērnībā cietuši no emocionālas vardarbības, ir vairāk raksturīgs savas dusmas pieaugušo vecumā izpaust fiziskā un verbālā veidā, vīriešiem vairāk raksturīgas dusmas kā stāvoklis un vīrieši vairāk tendēti paturēt dusmas sevī, kā arī, vīrieši, kuri bērnībā cietuši no fiziskas vardarbības, pieaugušo vecumā būs fiziski agresīvāki un biežāk fiziski agresīvi reaģēs, uz ko norāda šo saistību ciešuma atšķirības sievietēm un vīriešu izlasēs.

Pētījumā iegūtie rezultāti ļauj labāk izprast, cik ļoti nozīmīgas, negatīvas sekas uz indivīda personību var atstāt bērnībā piedzīvota vardarbība. Šī pētījuma rezultāti varētu būt nozīmīgi, lai veicinātu gan dažādu jomu speciālistu, gan sabiedrības izpratni par bērnībā piedzīvotas vardarbības sekām uz cilvēka dusmu izpausmēm, to kontroli, reakciju veidiem dažādās situācijās, kā arī agresijas un uztvertā stresa līmeni. Iegūtie pētījuma rezultāti varētu palīdzēt darbā ar vardarbības upuriem, lai veicinātu viņu izpratni par iespējamām emociju

regulācijas un uzvedības (šajā gadījumā dusmu kontroles, dusmu izpausmju un izjūtu, dažādu agresīvu reakciju, kā arī stresa uztveres) problēmām, kā arī palīdzēt mazināt agresijas līmeni un uztvertā stresa līmeni dažādās situācijās, kas, iespējams, var rasties kā sekas traumatiskai bērnības pieredzei.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

Al-Fayez, G.A., Ohaeri, J.U., & Gado, O.M. (2012). Prevalence of physical, psychological and sexual abuse among a nationwide sample of Arab high school students: association with family characteristics, anxiety, depression, self-esteem, and quality of life. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 47(1), 53-66.

Allan, S., & Gilbert, P. (2002). Anger and anger expression in relation to perceptions of social rank, entrapment and depressive symptoms. *Personality and Individual Differences*, 32(3), 551-565.

Anderson, C.A., & Bushman, B.J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53, 27-51.

Averill, J.R. (1983). Studies on anger and aggression - implications for theories of emotion. *American Psychologist*, 38, 1145-1160.

Azar, S.T., Miller, E.A., McGuier, D.J., Stevenson, M.T., O'Donnell, E., Olsen, N., & Spence, N. (2016). Maternal social information processing and the frequency and severity of mother - perpetrated physical abuse. *Child Maltreatment*.
<http://dx.doi.org/10.1177/1077559516668047>.

Baldry, A.C. (2007). It Does Affect Me. Disruptive behaviors in preadolescents directly and directly abused at home. *European Psychologist*, 12(1), 29-35.

Baldry, A.C., & Winkel, F.W. (2004). Internalizing symptoms of Italian youth directly and vicariously victimized at school and at home. *International Journal of Forensic Mental Health*, 3, 77-91.

Bandura, A. (1978). Social Learning Theory of aggression. *Journal of Communication*, 28(3), 12-29.

Barnardos, F.C. (2013). *What about me? Prioritising children in family breakdown proceedings*. Barnardos National office: Barnardos, pp.1-10.

Barrett, B. (2009). The impact of childhood sexual abuse and other forms of childhood adversity on adulthood parenting. *Journal of Child Sexual Abuse*, 18(5), 489-512.

Bell, D., & Belicki, K. (1998). A Community based study of well-being in adults reporting childhood abuse. *Child Abuse & Neglect*, 22(7), 681-685.

Berkowitz, L. (1989). Frustration - Aggression hypothesis: Examination and reformulation. *Psychological Bulletin*, 106, 59-73.

Berkowitz, L. (1990). On the formation and regulation of anger and aggression - a cognitive- neoassociationistic analysis. *American Psychologist*, 45, 494-503.

Bernstein, D.P., Fink, L., Handelsman, L., Foote, J., Lovejoy, M., Wenzel, K., Sapareto, E., & Ruggiero, J. (1994). Initial reliability and validity of a new retrospective measure of child abuse and neglect. *American Journal of Psychiatry*, *151*(8), 1132-1136.

Bērnu tiesību aizsardzības likums (1998). Iegūts 2017.g. 20. decembrī no <http://likumi.lv/doc.php?id=49096>.

Blair, R.J. (2012). Considerin anger from a cognitive neuroscience perspective. *Wiley International Reviews: Cognitive Science*, *3*, 65-74.

Bolger, K.E., & Patterson, C.J. (2001). Pathways from child maltreatment to internalizing problems: Perceptions of control as mediators and moderators. *Development and Psychopathology*, *13*, 913-940.

Bondu, R., & Richter, P. (2016). Linking forms and functions of aggression in adults to justice and rejection sensitivity. *Psychology of Violence*, *6*(2), 292-302.

Braveman, P., Egerter, S., Arena, K., & Aslam, R. (2014). *Early childhood experiences shape health and well-being throughout life*. Princeton, NJ: Robert Wood Johnson Foundation

Braver, M., Bumberry, J., Green, K., & Rawson, R. (1992). Childhood abuse and current psychological functioning in a university counseling center population. *Journal of Counseling Psychology*, *39*(2), 252-257.

Bremane I. (2005). *Spīlbergera dusmu testa (State-Trait Anger Expression Inventory). 2.adaptācija un daļēja standartizācija*. Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte, npublicēts maģistra darbs.

Browne, K. (2002). *Child abuse and neglect in Romanian families: A national prevalence study*. Copenhagen, Denmark: WHO Regional Office for Europe.

Bruehl, S., Liu, X., Burns, J.W., Chont, M., & Jamison, R.N. (2012). Associations between daily chronic pain intensity, daily anger expression, and trait anger expressiveness: An ecological momentary assessment study. *Pain*, *153*, 2352-2358.

Buss, A. H., & Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, *3*(3), 452-459.

Buss, A.H. (1961). *The Psychology of Aggression*. New York, London: John Wiley and Sons. Inc.

Caykoğlu, A., İbiloglu, A.O., Taner, Y., Potas, N., & Taner, E. (2011). The correlation of childhood physical abuse history and later abuse in a group of Turkish population. *Journal of Interpersonal Violence*, *26*(17), 3455-3475.

- Chapple, C.L., Tyler, K.A., & Bersani, B (2005). Child neglect and adolescent violence: Examining the effects of self-control and peer rejection. *Violence and Victims, 20*, 39-53.
- Chen, P., Coccaro, E.F., Lee, R., & Jacobson, K.C. (2012). Moderating effects of childhood maltreatment on associations between social information processing and adult aggression. *Psychological Medicine, 42*(6), 1293-1304.
- Claussen, A.H., & Crittenden, P.M. (1991). Physical and psychological maltreatment: Relations among types of maltreatment. *Child Abuse & Neglect, 15*(1-2), 5-18.
- Cohen, P., Chen, H., Crawford, T.N., Brook, J.S., & Gordon, K. (2007). Personality disorders in early adolescence and the development of later substance use disorders in general population. *Drug and Alcohol Dependence, 88*, 71-84.
- Cohen, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of Health and Social Behaviour, 24*, 385-396.
- Colins, O., Vermeiren, R., Vreugdehill, C., Schuyten, G., Broekaert, E., & Krabbendam, A. (2009). Are psychotic experiences among detained juvenile offenders explained by trauma and substance use? *Drug and Alcohol Dependence, 100*(1-2), 29-46.
- Colman, A.M. (2001). Oxford Dictionary of Psychology. Oxford University Press.
- Cox, C.E., Kotch, J.B., & Everson, M.D. (2003). A longitudinal study of modifying influences in the relationship between domestic violence and child maltreatment. *Journal of Family Violence, 18*(1), 5-17.
- Crawford, S. (2013). Life satisfaction in adulthood among those who experienced trauma in early childhood: A Qualitative study. *Unpublished*, Arizona: Arizona State University.
- Csibi, S., & Csibi, M. (2011). Study of aggression related to coping, self-appreciation and social support among adolescents. *Nordic Psychology, 63*(4), 35-55.
- Cui, M., Durtschi, J.A., Donnellan, M.B., Lorenz, F.O., & Conger, R.D. (2010). Intergenerational transmission of relationship aggression: A prospective longitudinal study. *Journal of Family Psychology, 24*(6), 688-697.
- Dahlen, E.R., & Martin, R.C. (2005). The experience, expression, and control of anger in perceived social support. *Personality and Individual Differences, 39*, 391-401.
- Dahlen, E.R., Martin, R.C., Ragan, K., & Kuhlman, M.M. (2005). Boredom proneness in anger and aggression: effects of impulsiveness and sensation seeking. *Personality and Individual Differences, 37*(8), 1615-1627.

De Pauw, S.W., & Mervielde, I. (2010). Temperament, personality and developmental psychopathology: A review based on the conceptual dimensions underlying childhood traits. *Child Psychiatry and Human Development, 41*, 313-329.

Debowska, A., & Boduszek, D. (2017). Child abuse and neglect profiles and their psychosocial consequences in a large sample of incarcerated males. *Child Abuse & Neglect, 65*, 266-277.

Deffenbacher, J.L., Oetting, E.R., Thwaites, G.A., Lynch, R.S., Baker, D.A., Stark, R.S., & Eiswerth-Cox, L. (1996). State-trait anger theory and the utility of the Trait Anger Scale. *Journal of Counseling Psychology, 43*, 131-148.

Dhingra, K., Boduszek, D., & Sharratt, K. (2015). Victimization profiles, non-suicidal self injury, suicide attempt, and post-traumatic stress disorder symptomology application of latent class analysis. *Journal of Interpersonal Violence, 31(14)*, 2412-2429.

Drabick, D.A., & Gadow, K.D. (2012). Deconstructing oppositional defiant disorder: Clinic-based evidence for an anger/irritability phenotype. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 51*, 384-393.

Duke, N.N., Pettingell, S.L., McMoriss, B.J., & Borowsky, I.W. (2010). Adolescent violence perpetration: associations with multiple types of adverse childhood experiences. *Pediatrics, 125(4)*, 778-786.

Edleson, J.L. (1999). Children's witnessing of adults domestic violence. *Journal of Interpersonal Violence, 14*, 839-870.

Edwards, V.J., Holden, G.W., Felitti, V.J., & Anda, R.F. (2003). Relationship between multiple forms of childhood maltreatment and adult mental health in community respondents: results from the adverse childhood experiences study. *American Journal of Psychiatry, 160(8)*, 1453-1460.

Egeland, B., Yates, T., Appleyard, K., & van Dulmen, M. (2002). The long term consequences of maltreatment of the early years: A developmental pathway model to antisocial behavior. *Children's services: Social Policy, Research, and Practice, 5*, 249-260.

Fergusson, D.M., Geraldine, F.H., McLeod, L., & Horwood, J. (2013) Childhood sexual abuse and adult developmental outcome: Findings from a 30-year longitudinal study in New Zealand. *Child Abuse & Neglect, 37*, 664-674.

Fernandez, E., Arevalo, L., Torralba, A., & Vargas, R. (2014). Norms for five parameters of anger: How do incarcerated adults differ from the community? *International Journal of Forensic Mental Health, 13*, 18-24.

- Fernandez, E., & Johnson, S.L. (2016). Anger in psychological disorders: Prevalence, presentation, etiology and prognostic implications. *Clinical Psychology Review, 46*, 124-135.
- Ferraro, K., & Nuriddin, T. (2006). Psychological distress and mortality: Are women more vulnerable? *Journal of Health and Social behavior, 47*(3), 227-241.
- Ferreira, P., Loxton, D., & Tooth, L.R. (2017). Intimate personal violence and caregiving: Influences on physical and mental health in middle-aged women. *Maturitas, 102*, 34-40.
- Fink, L.A., Bernstein, D., Handelsman, L., Foote, J., & Lovejoy, M. (1995). Initial reliability and validity of the childhood trauma interview: A new multidimensional measure of childhood interpersonal trauma. *American Journal of Psychiatry, 152*, 1329–1335.
- Finkelhor, D. (1994). Current information on the scope and nature of child sexual abuse. *The Future of Children, 4*(2), 31-53.
- Finzi, R., Har-Even, D., Shnit, D., & Weizman, A. (2002). Psychosocial characterization of physically abused children from low socioeconomic households in comparison to neglected and nonmaltreated children. *Journal of Child and Family Studies, 11*, 441-453.
- Ford, J., Fraleigh, L., & Conner, D. (2010). Child abuse and aggression among seriously emotionally disturbed children. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology, 39*(1), 25-34.
- Fuller-Thomson, E., Brennenstuhl, S., & Frank, J. (2010). The association between childhood physical abuse and heart disease in adulthood: Findings from a representative community sample. *Child Abuse & Neglect, 34*, 689-698.
- Gaitniece-Putāne, A. (2008). Agresijas, emocionālā intelekta un stoicisma saistība 20-25 un 30-35 gadus veciem respondentiem. *Latvijas Universitātes Raksti, 742*, 7-28.
- Glaser, J., van Os, J., Portegijs, P. J. M., & Myin-Germeys, I. (2006). Childhood trauma and emotional reactivity to daily life stress in adult frequent attenders of general practitioners. *Journal of Psychosomatic Research, 61*(2), 229-236.
- Goldsmith, E.R., & Freyd, J.J. (2008). Awareness for emotional abuse. *Journal of Emotional Abuse, 5*(1), 95-123.
- Grady, J. (2003). *Stop verbal abuse: How to break the cycle of verbal abuse*. Therapia Publishing
- Greenfield, E.A., & Marks, N.F. (2009). Violence from parents in childhood and obesity in adulthood: Using food in response to stress as a mediator of risk. *Social Science & Medicine, 68*, 791-798.

Gupta, S., Bonanno, G.A., Noll, J.G., Putnam, F.W., Keltner, D., & Trickett, P.K. (2011). Anger expression and adaptation to childhood sexual abuse: The role of disclosure. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 3(2), 171-180.

Hager, A.D. (2006). An Investigation of the Perceived stress, coping strategies, and physical health of childhood maltreatment survivors. *Unpublished*, Master of Science, McGill University.

Hager, A.D., & Runtz, M.G. (2012). Physical and psychological maltreatment in childhood and later health problems in women: An exploratory investigation of the roles of perceived stress and coping strategies. *Child Abuse & Neglect*, 36, 393-403.

Hamdan-Mansour, A.M., Dardas, L.A., Nawafleh, H., & Abu-Asba, M.H. (2012). Psychosocial predictors of anger among university students. *Children and Youth Services Review*, 34, 474-479.

Harkness, K.L., & Wildes, J.E. (2002). Childhood adversity and anxiety versus dysthymia co-morbidity in major depression. *Psychological Medicine*, 32(7), 1239-1249.

Hawes, S.W., Perlman, S.B., Byrd, A.L., Raine, A., Loeber, R., & Pardini, D.A. (2016). Chronic Anger as a precursor to adult antisocial personality features: The moderating influence of Cognitive Control. *Journal of Abnormal Psychology*, 125(1), 64-74.

Heinze, J.E., Stoddard, S.A., Aiyer, S.M., Eisman, A.B., & Zimmerman, M.A. (2017). Exposure to violence during adolescence as a predictor of perceived stress trajectories in emerging adulthood. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 49, 31-38.

Herrenkohl, T.I., Hong, S., Klika, J.B., Herrenkohl, R.C., & Russo, M.J. (2013). Developmental impacts of child abuse and neglect related to adult mental health, substance use, and physical health. *Journal of Family Violence*, 28, 191-199.

Herrenkohl, T.I., Jung, H., Klika, J.B., Mason, W.A., Brown, E.C., Leeb, R.T., & Herrenkohl, R.C. (2016). Mediating and moderating effects of social support in the study of child abuse and adult physical and mental health. *American Journal of Orthopsychiatry*, 86(5), 573-583.

Hess, N.H., & Hagen, E.H. (2006). Sex differences in indirect aggression. Psychological evidence from young adults. *Evolution and Human Behavior*, 27, 231-245.

Higgins, D.J., & McCabe, M.P. (2001). Multiple forms of child abuse and neglect: Adult retrospective reports. *Aggression and Violent Behavior*, 6, 547-578.

Hjelm, L., Handa, S., deHoop, J., & Palermo, T. (2017). Poverty and perceived stress: Evidence from two unconditional cash transfer programs in Zambia. *Social Science & Medicine*, 177, 110-117.

- Howells, K. (2004). Anger and its links to violent offending. *Psychiatry, Psychology and Law*, *11*(2), 189-196.
- Hyman, S.M., Paliwal, S., & Sinha, R. (2007). Childhood maltreatment, perceived stress, and stress-related coping in recently abstinent cocaine dependent adults. *Psychology of Addictive Behavior*, *21*(2), 233-238.
- Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs. (2017). Kriminālā statistika. Iegūts 2017.g. 20.decembrī no <http://www.ic.iem.gov.lv/node/109>.
- Ip, P., Wong, R.S., Li, S.L., Chan, K.L., Ho, F.K., & Chow, C. (2015). Mental health consequences of childhood physical abuse in Chinese populations: a meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*, *6*, 1-14.
- John, O.P., & Gross, J.J. (2004). Healthy and unhealthy emotion regulation: Personality processes, individual differences, and life span development. *Journal of Personality*, *72*(6), 1301-1332.
- Johnson, J.G., Cohen, P., Smailes, E.M., Skodol, A.E., Brown, J., & Oldham, J.M. (2001). Childhood verbal abuse and risk for personality disorders during adolescence and early adulthood. *Comprehensive Psychiatry*, *42*(1), 16-23.
- Kassinove, H., & Sukhodolsky, D.G. (1995). Anger disorders: Basic science and practice issues. In H. Kassinove (Ed.), *Anger Disorders: Definitions, diagnosis, and treatment* (pp.1-26). Washington, DC: Taylor & Francis.
- Keene, A.C., & Epps, J. (2016). Childhood physical abuse and aggression: Shame and narcissistic vulnerability. *Child Abuse and Neglect*, *51*, 276-283.
- Kendal-Tackett, K.A. (2002). The health effects of childhood abuse: Four pathways by which abuse can influence health. *Child Abuse and Neglect*, *26*(6/7), 715-729.
- King, D., Abram, K.M., Romero, E.G., Washburn, J.J., Welty, L.J., & Teplin, L.A. (2011). Childhood maltreatment and psychiatric disorders among detained youths. *Psychiatric Services* *62*(12), 1430-1438.
- Klika, J.B., & Herrenkohl, T.I. (2013). A review of developmental research on resilience in maltreated children. *Trauma, Violence, & Abuse*, *14*, 222-234.
- Krahe, B. (2013). *The Social psychology of aggression*. Hove: Psychology Press.
- Lamis, D.A., Wilson, C.K., Shahane, A.A., & Kaslow, N.J. (2014). Mediators of the childhood emotional abuse-hopelessness association in African American women. *Child Abuse & Neglect*, *38*, 1341-1350.

Laporte, L., Paris, J., Guttman, H., & Russell, J. (2011). Psychopathology, childhood trauma, and personality traits in patients with Borderline Personality Disorder and their sisters. *Journal of Personality Disorders, 25*(4), 448-462.

Latvijas Republikas Labklājības Ministrijas ziņojums (2015). Informatīvais ziņojums par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē gadījumiem, to izplatību un dinamiku 2015.gadā. Iegūts 2017.gada 20.decembrī no http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/lmzino_281216_vg.pdf

Lazarus, R. & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer.

Lazarus, R. (1966). *Psychological stress and the coping process*. California: McGraw-Hill.

Lazlo, K.D., Jansky, I., & Ahnve, S. (2009). Anger expression and prognosis after a coronary event in women. *International Journal of Cardiology, 140*, 60-65.

Lee, Y.R., & Enright, R.D. (2014). A forgiveness intervention for women with fibromyalgia who were abused in childhood: A pilot study. *Spirituality in Clinical Practice, 1*(3), 203-217.

Leibenluft, E., & Stoddard, J. (2013). The developmental psychopathology of irritability. *Development and Psychopathology, 25*, 1473-1487.

Lupien, S.J., McEwan, B.S., Gunnar, M.R., & Heim, C. (2009). Effects of stress throughout the lifespan on the brain, behavior and cognition. *Nature Reviews Neuroscience, 10*, 434-445.

MacMillan, H.L., Fleming, J.E., Streiner, D.L., Lin, E., Boyle, M.H., Jamieson, E., Duku, E.K., Walsh, C.A., Wong, M.Y., & Beardslee, W.R. (2001). Childhood abuse and lifetime psychopathology in community sample. *The American Journal of Psychiatry, 158*, 1878-1883.

Mathews, B., & Walsh, K. (2004). Queensland teachers new legal obligation to report child sexual abuse. *Australia and New Zealand Journal of Law and Education, 9*(1), 25-40.

McLaughlin, K.A., Green, J.G., Gruber, M.J., Sampson, N.A., Zaslavsky, A.M., & Kessler, R.C. (2010). Childhood adversities and adult psychiatric disorders in the national comorbidity survey replication II: Associations with persistence of DSM-IV disorders. *Archives of General Psychiatry, 67*, 124-132.

Meadows, D.O., Brown, J.S., & Elder, G.H. (2006). Depressive symptoms, stress and support: Gendered trajectories from adolescence to young adulthood. *Journal of Youth and Adolescence, 35*, 89-99.

Medley, A., Sachs-Ericsson, N. (2009). Predictors of parental physical abuse: The contribution of internalizing and externalizing disorders and childhood experiences of abuse. *Journal of Affective Disorders, 113*, 244-254.

Meloury, J., & Signal, T. (2014). When the plate is full: Aggression among chefs. *International Journal of Hospitality Management, 41*, 97-103.

Millichamp, J., Martin, J., & Langley, J. (2006). On the receiving end: Young adults describe their parents's use of physical punishment and other disciplinary measures during childhood. *New Zealand Medical Journal, 119(1228)*, U1818

Morrill, M. (2014). Sibling Sexual Abuse: An Exploratory Study of Long-term Consequences for Self-esteem and Counseling Considerations. *Journal of Family Violence, 29*, 205-213.

Murrell, A.R., Christoff, K.A., & Henning, K.R. (2007). Characteristics of domestic violence offenders: Associations with childhood exposure to violence. *Journal of Family Violence, 22(7)*, 523-532.

Nakamura, Y. (2002). Child abuse and neglect in Japan. *Pediatrics International, 44*, 580-581

Nickel, M.K., Nickel, C., Loberich, P., Tritt, K., Mitterlehner, F.O., Lahmann, C., Rother, W., & Loew, T. (2005). Aggressive female youth benefit from outpatient family therapy: A randomized, prospective, controlled trial. *Pediatric international, 47*, 167-171.

Noh, C.H.C., & Talaat, W.I.A.W. (2012). Verbal abuse on children: Does it amount to child abuse under the Malaysian law. *Asian Social Science, 8(6)*, 224-228.

Norman, R.E., Byambaa, M., De, R., Butchart, A., Scott, J., & Vos, T. (2012). The long-term health consequences of child physical abuse, emotional abuse and neglect: A systematic review and meta-analysis. *PLoS Medicine, 9*, <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001349>

Nurius, P.S., Green, S., Logan-Green, P., & Borja, Sh. (2015). Life course pathways of adverse childhood experiences toward adult psychological well-being: A stress process analysis. *Child Abuse & Neglect, 45*, 143-153.

Nyarko, K., Amissah, M.Ch., Addai, P., & Dedzo, Q.B. (2014). The effect of child abuse on children's psychological health. *Psychology and Behavioral Sciences, 3(4)*, 105-112.

Onyskiw, J.E. (2003). Domestic violence and children's adjustment: A review of research. *Journal of Emotional Abuse, 3*, 11-45.

Osmanovic – Thunstrom, A., Mossello, E., Akerstedt, T., Fratiglioni, L., & Wang, X. (2015). Do levels of perceived stress increase after age 65? A population based study. *Age and Ageing*, 44(5), 828-834.

Parrott, D.J., & Giancola, P.R. (2007). Addressing "The Criterion problem" in the assessment of aggressive behavior: Development of a new taxonomic system. *Aggression and Violent Behavior*, 12, 280-299.

Pears, K.C., Kim, H.K., & Fisher, P.A. (2008). Psychosocial and cognitive functioning of children with specific profiles of maltreatment. *Child Abuse and Neglect*, 32(10), 958-971.

Pechorro, P., Barroso, R., Poiares, C., Oliveira, J.P., & Torrealday, O. (2016). Validation of the Buss-Perry Aggression Questionnaire - Short Form among Portuguese juvenile delinquents. *International Journal of Law and Psychiatry*, 44, 75-80.

Pickles, A., Aglan, A., Collishaw, S., Messer, J., Rutter, M., & Maughan, B. (2010). Predictors of suicidality across life span: The Isle of Wight study. *Psychological Medicine*, 40, 1453-1466.

Pirsko L., & Sebre, S.B. (2010). Vardarbība pret bērnu namos dzīvojošiem bērniem. Ziņojums par pētījuma rezultātiem. *Nepublicēts materiāls*. Iegūts 2017.g. 20. decembrī no [http:// www.bernskacietusais.lv](http://www.bernskacietusais.lv).

Poudžiunas, I. (2011). Dusmas un agresija vardarbību pārcietušiem jauniešiem un dusmu pārvaldīšanas programmas efektivitāte. *Nepublicēts promocijas darbs*, Rīga: Latvijas Universitāte.

Ramirez, J.M., & Andreu, J.M. (2006). Aggression, and some related psychological constructs (anger, hostility, and impulsivity). Some comments from a research project. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 30, 276-291.

Reinecke, M.A. (2011). *CBT for Externalizing Behavior Problems in Children and Adolescents*. Presentation in seminar, Riga (Latvia) May 22, 2011 (unpublished)

Roberti, J., Harington, L., & Stroh, E. (2006). Further psychometric support for the 10 item version of The Perceived Stress Scale. *Journal of College Counseling*, 9.

Robertson, T., Daffern, M., & Bucks, R.S., (2015). Beyond anger control: Difficulty attending to emotions also predicts aggression in offenders. *Psychology of Violence*, 5(1), 74-83.

Rostami, M., Abdi, A., & Heidari, H. (2014). Study of various types of abuse during childhood and mental health. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 159, 671-676.

Ruddle, A., Pina, A., Vasquez, E. (2017). Domestic violence offending behaviors: A review of the literature examining childhood exposure, implicit theories, trait aggression and

anger rumination as predictive factors. *Aggression and Violent Behavior*,
<http://dx.doi.org/10.1016/j.avb.2017.01.016>

Runyan, D., Wattam, C., Ikeda, R., Hassan, F., & Ramiro, L. (2002). Child abuse and neglect by parents and other caregivers. *World Health Organization*, 57-86.

Sachs-Ericsson, N., Verona, E., Joiner, T., & Preacher, K. (2006). Parental verbal abuse and the mediating role of self-criticism in adult internalizing disorders. *Journal of Affective Disorders* 93, 71 – 78.

Sahin, N.H., Timur, S., Ergin, A.B., Taspinar, A., Balkaya, N.A., & Cubukcu, S. (2010). Childhood Trauma, Type of Marriage and Self-Esteem as Correlates of Domestic Violence in Married Women in Turkey. *Journal of Family Violence*, 25, 661-668.

Schumm, J. A., Stines, L. R., Hobfoll, S. E., & Jackson, A. P. (2005). The double-barrelled burden of child abuse and current stressful circumstances on adult women: The kindling effect of early traumatic experiences. *Journal of Traumatic Stress*, 18(5), 467-476.

Sebre, S., Ļebedeva, L., & Trapenciēre, I. (2004). *Laulību, dzimstības un pozitīvu bērnu un vecāku attiecību veicinošo faktoru izpēte*. Rīga: Projekts ABD, 1-48.

Sergentanis, T.N., Sakelliadis, E.I., Vlachodimitropoulos, D., Goutas, N., Sergentanis, I.N., Spiliopoulou, C.A., & Papadodima, S.A. (2014). Does history of childhood maltreatment make a difference in prison? A hierarchical approach on early family events and personality traits. *Psychiatry Research*, 220, 1064-1070.

Spinazzola, J., Hodgdon, H., Liang, L., Ford, J.D., Layne, C., Pynoos, C., Briggs, E., Stolbach, B., & Kisiel, C. (2014). Unseen wounds: The contribution of psychological maltreatment to child and adolescent mental health and risks outcomes. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, & Policy*, 6, 518-528.

Shaw, M., & De Jong, M. (2012). Child abuse and neglect: a major public health issue and the role of child and adolescent mental health services. *The Psychiatric Online*, 36(9), 321-325.

Shin, A.H., Lee, S., Jeon, S.M., & Wills, T.A. (2015). Childhood emotional abuse, negative emotion-driven impulsivity, and alcohol use in young adulthood. *Child Abuse & Neglect*, 50, 94-103.

Simon, L.S., Hurst, C., Kelley, K., & Judge, T.A. (2015). Understanding cycles of abuse: A multimotive approach. *Journal of Applied Psychology*, 100(6), 1798-1810.

Sims, L.D.C. (2008). Invisible wounds, invisible abuse: The exclusion of emotional abuse in newspaper articles. *Journal of Emotional Abuse*, 8(4), 375-402.

Smith, R.L., Rose, A.J., & Schwartz-Mette, R.A. (2010). Relation and overt aggression in childhood and adolescence: Clarifying mean - level gender differences and associations with peer acceptance. *Social Development, 19*, 243-269.

Spielberger, C. D. (1988). *Professional Manual for the State-Trait Anger Expression Inventory (STAXI)*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.

Spielberger, C.D. (1988). *Manual for the State-Trait Anger Expression Inventory*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.

Springer, K.W., Sheridan, J., Kuo, D., & Carnes, M. (2007). Long-term physical and mental health consequences of childhood physical abuse: Results from a large population-based sample of men and women. *Child Abuse & Neglect, 31*, 517-530.

Sprīnģe, L. (2017). Vardarbības izraisītie veselības traucējumi bērniem un jauniešiem Latvijā. *Nepublicēts promocijas darbs*, Rīga: Rīgas Stradiņa Universitāte

Stewart, J.L., Levin-Silton, R., Sass, S.M., Heller, W., & Miller, G.A. (2008). Anger style, psychopathology, and regional brain activity. *Emotion, 8*(5), 701-713.

Stokenberga, I. (2008). Humorous personality: Relationship to stress and well-being. *Baltic Journal of Psychology 9*, 70-84

Stoltenborgh, M., Bakermans-Kranenburg, M.J., Izendoorn, M.H., & Alink, L.R. (2013). Cultural-geographical differences in the occurrence of child physical abuse? A meta-analysis of global prevalence. *International Journal of Psychology, 48*, 81-94.

Taft, C.T., O'Farrell, T.J., Torres, S.E., Panuzio, J., Monson, C.M., Murphy, M., & Murphy, C.M. (2006). Examining the correlates of psychological aggression among a community sample of couples. *Journal of Family Psychology, 20*(4), 581-588.

Teicher, M.H., Samson, J.A., Polcari, A., & McGrenery, C.E. (2006). Sicks, stones and hurtful words: relative effects of various form of childhood maltreatment. *American Journal of Psychiatry, 163*(6), 993-1000.

Thomas, S.P., Bannister, S.C., & Hall, J.M. (2012). Anger in trajectory of healing from childhood maltreatment. *Archives of Psychiatric Nursing, 26*(3), 169-180.

Thombs, B., Lewis, C., Bernstein, D., Medrano, M., & Hatch, J. (2007). An avaluation of the measurement equivalence of the Childhood Trauma Questionnaire - Short Form across gender and race in a sample of drug-abusing adults. *Journal of Psychometric Research, 63*, 391-398.

Tremblay, R.E. (2005). *Developmental Origind of aggression*. The Guilford Press.

Trickett, P.K., Mennen, F.E., Kim, K., & Sang, J. (2009). Emotional abuse in a sample of multiply maltreated, urban young adolescents: Issues of definition and identification. *Child Abuse & Neglect*, 33(1), 27-35.

Turla, A., Dundar, C., & Ozkanli, C. (2010). Prevalence of childhood physical abuse in a representative sample of college students in Samsun, Turkey. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(7), 1298-1308.

Turner, H.A., Finkelhor, D., & Ormrod, R. (2006). The effect of lifetime victimization on the mental health of children and adolescents. *Social Science & Medicine*, 62(1), 13-27.

Turner, H.A., Shattuck, A., Finkelhor, D., & Hamby, S. (2015). Effects of poly-victimization on adolescent social support, self-concept, and psychological distress. *Journal of Interpersonal Violence*, <http://dx.doi.org/10.1177/0886260515586376>

Tuscic, S.J., Flander, G.B., & Mateskovic, D. (2013). The consequences of childhood abuse. *Pediatrics Today*, 9(1), 24-35.

U.S. Department of Health and Human Services, Administration on Children, Youth, and Families. (2015). *Child Maltreatment 2015*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

Unger, J.A.M., & De Luca, R.V. (2014). The relationship between childhood physical abuse and adult attachment styles. *Journal of Family Violence*, 29, 223-234.

Vachon, D.D., Krueger, R.F., Rogosch, F.A., & Cicchetti, D. (2015). Assessment of the harmful psychiatric and behavioral effects of different forms of child maltreatment. *JAMA Psychiatry*, 72(11), 1135-1142.

Vahl, P., Colins, O.F., Lodewijks, P.B., Lindauer, R., Markus, M.T., Doreleijers, A.H., & Vermeiren, R.R. (2016). Psychopathic traits and maltreatment: Relations with aggression and mental health problems in detained boys. *International Journal of Law and Psychiatry*, 46, 129-136.

Veenstra, R., Lindenberg, S., Verhulst, F.C., & Ormel, J. (2009). Childhood limited versus persistent antisocial behavior why do some recover and others do not? The TRAILS study. *The Journal of Early Adolescence*, 29, 718-742.

Veith, A.C., Russel, T.D., & King, A.R. (2017). PID-5 trait mediation of childhood maltreatment effects. *Personality and Individual Differences*, 104, 58-63.

Velika, B., Pudule, I., Grīnberga, D., Sprinģe, L., & Gobiņa, I. (2012). 2011. gada pētījums par LV jauniešu bērnībā gūto nelabvēlīgo pieredzi. Iegūts 2017.g. 20. decembrī no http://www.bernskacietusais.lv/files/jauniesu_berniba_guto_vardarbibas_pieredzi.pdf.

- Veltkamp, L., Miller, T., & Silman, M. (1994). Adult non-survivors: The failure to cope of victims of child abuse. *Child Psychiatry and Human Development*, 24(4), 231-243.
- Wallinius, M., Delfin, C., Billstedt, E., Nilsson, T., Anckarsater, H., & Hofvander, B. (2016). Offenders in Emerging adulthood: Schoold maladjustment, childhood adversities, and prediction of aggressive antisocial behaviors. *Law and Human Behavior*, 40(5), 551-563.
- Weltz, S.M., Armeli, S., Ford, J.D., & Tennen, H. (2016). A daily process examination of the relationship between childhood trauma and stress reactivity. *Child Abuse & Neglect*, 60, 1-9.
- Widom, C.S., Marmonstein, N.R., & White, H.R. (2006). Childhood victimization and illicit drug use in middle adulthood. *Psychology of Addictive Behaviors*, 20, 394-403.
- Willis, C.R. (2016). *Childhood physical abuse as a risk factor for adulthood aggression*. ProQuest, Lamar University - Beaumont, Dissertations Publishing, 1-88.
- Wills, T.A., Sandy, J.M., Yaeger, A.M., Cleary, S.D., & Shinar, O. (2001). Coping dimensions, life stress and adolescent substance use: A latent growth analysis. *Journal of Abnormal Psychology*, 110, 309-323.
- Wolf, K.A., & Foshee, V.A. (2003). Family violence, anger expression styles, and adolescent dating violence. *Journal of Family Violence*, 18, 309-316.
- Wolfe, D.A., Crooks, C.V., Lee, V., McIntyre-smith, A., & Jaffe, P.G. (2003). The effects of childrens exposure to domestic violence: A meta analysis and critique. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(3), 171-187.
- Wright, M.O. (2007). The long-term impact of emotional abuse in childhood: Identifying mediating and moderating processes. *Journal of Emotional Abuse*, 7, 1-8.
- Yamaguchi, A., Kim, M.S., Oshio, A., & Akutsu, S. (2017). The role of anger regulation on perceived stress status and physical health. *Persoanlity and Individual Differences*, 116, 240-245.
- Young, R., Lennie, S., & Minnis, H. (2011). Childrens perceptions of parental emotional neglect and control, and psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52(8), 889-897.
- Yumbul, C., Cavusoglu, S., & Geyimci, B. (2010). The effect of childhood trauma on adult attachment styles, infidelity, tendency, romantic jealousy and self-esteem. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 1741-1745.